

POVERTY WATCH 2021

monitoring ubóstwa finansowego
i polityki społecznej przeciw
ubóstwu w Polsce w 2020 r.

Spis treści

Streszczenie	1
Zamiast wprowadzenia: jak rozumiemy ubóstwo	3
Sytuacja na rynku pracy i w budżetach gospodarstw domowych w pandemii	5
Ubóstwo skrajne rośnie, a ubóstwo relatywne spada	8
Ubóstwo dzieci, seniorów i osób z niepełnosprawnością.....	10
Ubóstwo pracowników	15
Doświadczenie wielowymiarowego ubóstwa w pandemii	16
Doświadczenie epidemii COVID-19 przez osoby w trudnej sytuacji materialnej ..	19
Organizacje EAPN Polska odpowiadają na epidemię COVID-19	23
Plan działań na rzecz Europejskiego Filaru Praw Społecznych – dyskusja o celach na rok 2030	24
Płaca minimalna i świadczenia pieniężne w przeciwdziałaniu ubóstwu dochodowemu	26
Usługi społeczne w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w kontekście europejskim	30
O EAPN Polska	37

Streszczenie

1. SUKCESY W PRZEKRACZANIU MAŁO AMBITNEGO CELU I NOWE CELE DO 2030 r.

- W 2011 r. w ramach realizacji Strategii UE „Europa 2020” polski rząd przyjął, że do 2020 r. 1,5 mln Polaków uwolni się od ubóstwa i wykluczenia społecznego. W całej UE miało to być 20 mln osób. Jako EAPN Polska wielokrotnie zwracaliśmy uwagę, że przyjęty przez Polskę cel jest nieadekwatny, ponieważ jeszcze przed realizacją strategii wskaźnik ten zmniejszył się o ponad milion (rokiem bazowym był 2008).
- Do 2019 r. z ubóstwa wyszło nie 1,5 mln, ale łącznie aż 4,8 mln Polaków – czyli jedną czwartą celu dla całej UE – w tym było to 1,4 miliona dzieci.
- Proponujemy, aby cele dla Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu na 2030 r. zostały oparte na podejściu Celów Zrównoważonego Rozwoju ONZ, czyli **zmniejszenie ubóstwa we wszelkich postaciach o co najmniej połowę**: mniej o co najmniej 3 miliony osób w trudnej sytuacji, w tym co najmniej 500 tys. dzieci według wskaźnika zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym UE (AROPE). Należy również dodać jako cel pomocniczy: zmniejszenie zasięgu ubóstwa skrajnego dzieci poniżej 1 proc., a bezdomności dzieci do zera.

2. W 2020 R. UBÓSTWO SKRAJNE ROŚNIE, A UBÓSTWO RELATYWNE SPADA

- W 2020 r. zasięg ubóstwa skrajnego zwiększył się z 4,2 do 5,2 proc., a ubóstwa relatywnego zmniejszył się z 13 do 11,8 proc. Ten drugi fakt nie jest pozytywny, gdyż wynika ze spadku średnich wydatków w społeczeństwie w czasie pandemii.
- Liczba Polaków żyjących w skrajnym ubóstwie zwiększyła się o około 378 tys. – z 1,6 mln w 2019 do 2,0 mln w 2020 roku.
- Liczba dzieci w skrajnym ubóstwie zwiększyła się o około 98 tys. – z 313 tys. w 2019 do 410 tys. w 2020 roku. Gdyby miało ich być mniej niż 1 proc., co powinno być celem rządu, to ta liczba nie powinna być wyższa niż 62 tysięcy. Aby to osiągnąć, zasięg ubóstwa skrajnego dzieci musiałby się zmniejszyć o 85 proc.
- Liczba skrajnie ubogich seniorów zwiększyła się o około 49 tys. – z 264 tys. w 2019 do 312 tys. w 2020 roku.

3. ŚWIADCZENIA PIENIĘŻNE NOWE I STARE, ALE WCIAŻ NIEWALORYZOWANE PLUS WBRĘW OCZEKIWANIOM MNIEJ RODZIN OTRZYMAŁO POMOC SPOŁECZNĄ

- Wpływ epidemii na sytuację Polaków łagodziły wprowadzone wcześniej świadczenia między innymi:
 - na dzieci (świadczenie wychowawcze), dodatkowo upowszechnione na wszystkie jedyne i pierwsze dzieci w 2019 r.,
 - tymczasowe świadczenie postojowe dla osób na umowach cywilnoprawnych i samozatrudnionych (2080 zł) oraz
 - dodatek solidarnościowy dla osób zwalnianych z pracy (1400 zł).
- Liczba osób, które skorzystały z głównych świadczeń pomocy społecznej w roku pandemii spadła o 8 proc. w stosunku do roku 2019. Wyjątkiem były specjalne zasiłki celowe przyznawane pod warunkiem podpisania kontraktu socjalnego (wzrost o ponad 1000 proc.).
- System świadczeń pieniężnych wymaga dalszych reform. Podstawowy zasiłek dla bezrobotnych powinien być powiązany z płacą minimalną, tak aby nie mógł być niższy niż 50 proc. tej płacy. Świadczenie wychowawcze (500+) oraz zasiłki rodzinne powinny być corocznie waloryzowane co najmniej o wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych. Podobnie należy traktować kryteria dochodowe z pomocy społecznej. Należy znieść maksymalny limit zasiłku okresowego z pomocy społecznej i wypłacać ten zasiłek w pełnej wysokości, czyli różnicy między dochodem uprawniającym do zasiłku a progiem dochodowym.

Zasiłek pielęgnacyjny i dodatek mieszkaniowy nie powinny być wliczane do dochodu kwalifikującego do ustalenia świadczeń z pomocy społecznej.

4. POTRZEBUJEMY STRATEGII ROZWOJU USŁUG SPOŁECZNYCH PRZECIW UBÓSTWU I WYKLUCZENIU

- Polityka przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu powinna uwzględniać nie tylko płacę minimalną i świadczenia pieniężne – odpowiednio wysokie, regularnie waloryzowane i skoordynowane. Wsparcie finansowe powinno być połączone z dostępnymi, dobrej jakości usługami dla osób w wieku produkcyjnym, np.:
 - wsparcie w nabywaniu i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych,
 - pomoc w szukaniu i utrzymaniu zatrudnienia,
 - zapewnianie opieki nad dziećmi i zależnymi osobami dorosłymi,
 - dostęp do mieszkalnictwa społecznego i transportu publicznego.

Usługi te umożliwiają osobom zdolnym do pracy z ubogich rodzin na uzyskanie lub zwiększenie dochodów z pracy.

- **Dobrej jakości usługi wczesnej opieki i edukacji zwiększają też szanse dzieci z rodzin o niskich dochodach na to, że będą sobie lepiej radziły w szkole i w dorosłym życiu.** Należy więc patrzeć na dobrej jakości żłobki i przedszkola nie tylko z perspektywy aktywizacji zawodowej kobiet, ale też perspektywy wolności od ubóstwa w przyszłości. Upowszechnienie tych usług i objęcie nimi w szczególności rodzin uboższych powinno być więc kluczowe dla programów rządowych, jak i samorządów.
 - Niski poziom aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością jest uderzający w porównaniu z innymi krajami, w szczególności z krajami skandynawskimi. Oznacza to, że usługi rehabilitacji zawodowej i aktywizacji zawodowej są nieefektywne, a cały system wymaga gruntownej reformy.
 - Zatrudnienie socjalne (reintegracja zawodowa i społeczna oraz zatrudnienie wspomagane) obejmuje jedynie niewielki odsetek osób długotrwale bezrobotnych i korzystających ze świadczeń pomocy społecznej. Jest to kolejny obszar wymagający reformy.
 - Osoby w kryzysie bezdomności, które mogą jeszcze pracować, powinny uczestniczyć w programach łączących wsparcie mieszkaniowe i zatrudnienie socjalne. Priorytetem w tym obszarze powinno być przejście od wsparcia w schroniskach do mieszkań wspomaganych.
 - Podaż dobrej jakości usług społecznych (np. asystencja osobista, usługi opiekuńcze) w Polsce jest zbyt niska w stosunku do potrzeb. Wiele samorządów w ogóle ich nie zapewnia.
 - **Polska nie ma zintegrowanej strategii rozwoju usług środowiskowych w celu zmniejszenia napływu dzieci, osób niepełnosprawnych, starszych i osób w kryzysie do placówek całodobowych na pobyt długoterminowy.** Stąd też konieczna jest ambitna i adekwatna strategia deinstytucjonalizacji.
-

Zamiast wprowadzenia: jak rozumiemy ubóstwo

Ubóstwo wtedy jest dobrze rozumiane, gdy wychodzi się poza jego ekonomiczne przejawy, czyli niedostateczny dochód, niezaspokojone potrzeby czy złe warunki życia¹. Do pełnego zrozumienia konieczne jest uwzględnienie jego pozaekonomicznych skutków w postaci negatywnego wpływu na poziomie jednostek, rodzin i społeczności, jak i całych społeczeństw.

Na poziomie bliskim jednostce i rodzinie ubóstwo wpływa negatywnie na:

- zdrowie fizyczne i psychiczne,
- zawieranie małżeństw i relacje w małżeństwach,
- zachowania rodziców w stosunku do dzieci,
- funkcjonowanie dzieci i ich przyszłe osiągnięcia edukacyjne i zawodowe oraz życie rodzinne,
- aktywność społeczną poza rodziną, a także na postrzeganie i traktowanie przez lokalną społeczność, pracodawców i przez instytucje lokalne (negatywne stereotypy, dyskryminujące zachowania).

Z kolei na poziomie całych społeczeństw może mieć ono negatywne skutki gospodarcze i polityczne. Poprzez swój negatywny wpływ na poziomie mikro, ubóstwo sprawia, że gospodarka rozwija się słabiej. Osoby z problemami zdrowotnymi, rodzinnymi i społecznymi spowodowanymi ubóstwem oraz ich dzieci mają przerywane kariery zawodowe, są mniej wydajnymi pracownikami. Z tych samych powodów mogą one nie chodzić na wybory albo głosować na partie obiecujące fałszywe rozwiązania ich problemów. To z kolei negatywnie wpływa na kondycję demokracji i na politykę.

Do pełnego rozumienia ubóstwa potrzebne jest również uwzględnienie jego przyczyn. One również są różnorodne i występują na poziomie bliższym jednostce i rodzinie oraz całych społeczeństw. Fakty, które grożą zmniejszeniem dochodów z pracy lub ich brakiem, to m.in.:

- starość,
- niepełnosprawność,
- choroby,
- śmierć w rodzinie,
- urodzenie dziecka,
- rozwód czy rozpad związku,
- konflikt z prawem,
- wychowanie się w rodzinie bez znajomości, z małymi zasobami materialnymi i kulturowymi,
- dyskryminacja w edukacji, zatrudnieniu,
- niemożność znalezienia pracy.

Część tych zagrożeń jest związana ze zwykłym cyklem życia jednostki i rodziny, część jest od nich niezależna. Na poziomie całych społeczności i społeczeństw występują przyczyny takie jak katastrofy naturalne, epidemie, kryzysy gospodarcze, zamieszki i wojny. Poza tym, że powodują one niepełnosprawność, choroby, śmierć, niemożność znalezienia pracy, to również bezpośrednio niszczą zasoby materialne jednostek, rodzin i całych społeczności.

¹ Stanowisko EAPN w sprawie rozumienia ubóstwa zostało niedawno przedstawione w publikacji „Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć?” K. Duffy, *Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć? Informator EAPN*, 2020.
<http://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/05/eapn-informator-ubostwo-pl.pdf>

EAPN proponuje takie rozumienie ubóstwa, w którym polityka gospodarcza, społeczna i środowiskowa UE, państw członkowskich i samorządów mogą i powinny przyczyniać się bezpośrednio i pośrednio do zapobiegania ubóstwu, a gdy już do niego dojdzie – do wspomagania jednostek, rodzin i całych społeczności w uwalnianiu się od niego.

W swoich badaniach GUS nie uwzględnia wielowymiarowości ubóstwa, gdyż pomiar zjawiska dotyczy bieżących dochodów (badania według metodologii EU-SILC), albo bieżących wydatków (badania według metodologii polskiej).

Jedną z prób nieco szerszego spojrzenia niż poprzez dochody lub wydatki jest unijny indeks zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE), który składa się z trzech cząstkowych wskaźników statystycznych:

1. ubóstwa relatywnego (granicy ubóstwa są dochody niższe niż 60 proc. mediany),
2. pogłębionej deprivacji materialnej (deklaracje braku możliwości zaspokojenia co najmniej czterech z dziewięciu potrzeb) oraz
3. niskiej intensywności pracy w gospodarstwie domowym (praca w niewielkim wymiarze czasu).

Łączne ujęcie tych wszystkich trzech wskaźników daje możliwość analizy ich kombinacji w poszczególnych rodzinach, np. dotknięte tylko jednym problemem, dotknięte dwoma czy trzema jednocześnie. Pomocniczo uwzględnia się też deprivację materialną i społeczną, czyli nową wersję wskaźnika deprivacji. W czasie pisania raportu dane za 2020 r. nie były dostępne.

W raporcie wykorzystana została również polska metodologia, w której wyróżnia się:

- ubóstwo skrajne (wydatki niższe niż minimum egzystencji),
- relatywne (wydatki niższe niż 50 proc. średnich wydatków) oraz
- sferę wykluczenia społecznego czyli tzw. niedostatku (wydatki niższe niż minimum socjalne²).

Niestety GUS nie opublikował danych na ten temat za rok 2020 (stan na wrzesień 2020). Pominiemy natomiast analizy ubóstwa „ustawowego” (według granicy kryterium dochodowego z pomocy społecznej) ze względu na trzyletni okres weryfikacji tego kryterium oraz analizy ubóstwa wielowymiarowego GUS (badania spójności społecznej)³, gdyż wyniki tych badań prezentowane są co kilka lat (2011, 2015 i 2018) i nie były przeprowadzane w 2020 roku.

Polska metodologia w badaniach ubóstwa podlega krytyce zarówno w części, za którą odpowiada GUS, jak i w części, za którą odpowiada Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. W przypadku raportowania zasięgu ubóstwa relatywnego GUS powinien przyjąć również ujęcie zakotwiczone w czasie, podobnie jak to robi Eurostat (zasięg ubóstwa relatywnego liczony według granicy ubóstwa relatywnego sprzed kilku lat z uwzględnieniem inflacji). Z kolei Instytut Pracy i Spraw Socjalnych powinien odpowiedzieć na krytykę struktury koszyków minimów egzystencji oraz sposobu dostosowania minimów do zmian cen. Różnice metodologiczne mogą prowadzić do przeciwnych wniosków, np. wyniki raportowane przez GUS sugerowały wzrost ubóstwa skrajnego w 2018 r., gdy z wyników analizy eksperckiej wynikało, że się

² Minimum egzystencji i minimum socjalne jest obliczane nie przez GUS, tylko przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.

³ Zastosowano tam podobne podejście jak w przypadku indeksu stosowanego przez UE (ubóstwo relatywne w wymiarze dochodowym i deklaracje gospodarstw domowych dotyczące zaspokojenia poszczególnych potrzeb), ale bez wskaźnika dotyczącego pracy w gospodarstwach domowych, zamiast niego jest wskaźnik ubóstwa braku równowagi budżetowej.

zmniejszyło⁴. Ocenie eksperckiej powinny być też poddane analizy GUS oparte na danych administracyjnych o rodzinach korzystających z pomocy społecznej.

Raport zawiera przegląd danych dotyczących ubóstwa ogółem oraz ubóstwa rodzin z dziećmi, dzieci, seniorów, rodzin z osobami niepełnosprawnymi oraz pracowników. Duża część raportu dotyczy polityki przeciwdziałania ubóstwu z perspektywy instrumentów wpływających na dochody oraz usług społecznych (Europejski Filar Praw Społecznych). Staraliśmy się też oddać głos osobom doświadczającym ubóstwa w części dotyczącej wielowymiarowego ubóstwa, gdzie głównym wątkiem są sprawy związane z epidemią COVID-19. Są tam zarówno cytaty z raportu z 2020 r., ale też kolejne zebrane również w 2021 roku.

Sytuacja na rynku pracy i w budżetach gospodarstw domowych w pandemii

Badania wpływu poprzednich pandemii wykazały, że powiększały one nierówności w dochodach, zmniejszały szanse na zatrudnienie osób z niskim poziomem wykształcenia i w niewielkim stopniu wpływały na osoby z wyższym wykształceniem⁵. Bardziej zagrożeni ubóstwem ze względu na słabą pozycję na rynku pracy ubożeli, pozostali zachowywali swoją pozycję. Za taki wpływ odpowiadały kryzysy gospodarcze związane z pandemią i ich negatywny wpływ na sytuację tych, którzy są „ostatni do zatrudnienia i pierwsi do zwolnienia”. Podobne mechanizmy stwierdzono również w przypadku obecnej pandemii.

Ostatnie lata to na polskim rynku pracy rekordowo niskie bezrobocie, które wynosiło według badań GUS 4-5 proc. w 2017 r., w 2018 r. w trzech kwartałach już poniżej 4 proc. (3,7-3,8 proc.), a w 2019 r. było znowu nieco niższe (3,6-3,0 proc.). Co ciekawe w 2020 r. bezrobocie mierzone tą metodą nadal było niskie, nie przekraczając w żadnym kwartale 3,3 proc.

Wzrosło natomiast bezrobocie rejestrowane z 5,2 proc. w styczniu 2020 r. do 6,4 proc. w czerwcu i lipcu, a następnie zmniejszyło się nieco do 6,2 proc. w grudniu. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy w końcowych miesiącach 2020 r. wzrosła o 21 proc. (o 179,4 tys. w grudniu) do ponad 1 miliona.

Wzrost poziomu bezrobocia okazał się dużo mniejszy niż to przewidywano na początku pandemii (np. wzrost prawie trzykrotny), niemniej wzrosło bezrobocie rejestrowane. Część osób, które straciły pracę przestawały jej szukać na czas ograniczeń przeciwepidemicznych, stąd nie było ich widać w statystyce bezrobotnych⁶.

W badaniach ankietowych sytuacji zawodowej Polaków na przełomie maja i czerwca oraz w październiku 2020 r. zadano pytanie o zmiany w pracy zawodowej z powodu epidemii koronawirusa. Odpowiednio 5 i 7 proc. twierdziło, że musiało zamknąć firmę, 9 i 11 proc. – musiało ograniczyć zatrudnienie i działalność firmy, 3 i 4 proc. – straciło pracę, 20 i 14 proc. – pracowało w zmniejszonym wymiarze pracy, a 4 proc. zmieniło pracę (październik 2020 r.). Ponadto na pytanie o to, czy ktoś z domowników stracił pracę lub

⁴ Krytyka za T. Panek, J. Zwierzchowski, J. Perek-Białas, *Analiza zmian w sferze ubóstwa w Polsce i w Małopolsce w latach 2014-2018 na tle sytuacji ogólnopolskiej*, ekspertyza dla Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych Uniwersytet Jagielloński, 2020.

⁵ *COVID-19 will raise inequality if past pandemics are a guide*, <https://voxeu.org/article/covid-19-will-raise-inequality-if-past-pandemics-are-guide>.

⁶ Raporty z badań rynku pracy w pandemii Diagnoza Plus, <https://diagnoza.plus/>

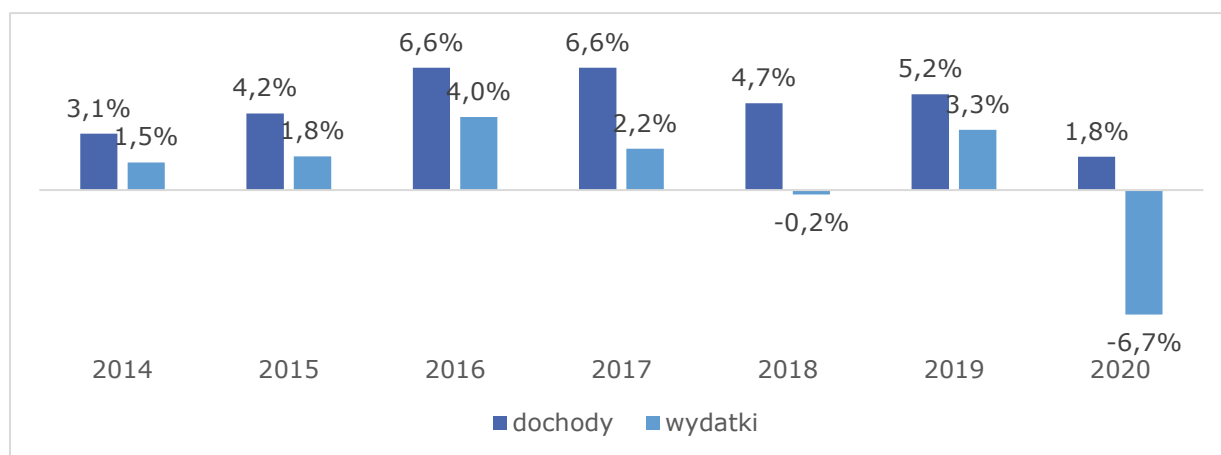
przestał zarabiać z powodu epidemii koronawirusa, potwierdziło to w pierwszym badaniu 11 proc., a w drugim 9 proc.⁷

W 2020 r. realne (po uwzględnieniu inflacji) przeciętne wynagrodzenie wzrosło o 1,7 proc., w porównaniu z 4,8 proc. w 2019 r. i 5,4 proc. w 2018 r. Dynamika wzrostu była więc o wiele mniejsza, ale nadal mieliśmy do czynienia z poprawą w tym zakresie. Ze wzrostu bezrobocia i nieaktywności zawodowej oraz niższej dynamiki przeciętnej płacy realnej wynika przewidywanie, że sytuacja materialna gospodarstw domowych pogorszyła się jednak w 2020 roku.

W badaniach ankietowych oceny sytuacji finansowej przeprowadzonych w marcu i we wrześniu 2020 r. stwierdzono, że samoocena sytuacji finansowej nieco się pogorszyła w stosunku do marca 2019 r. Odsetek deklarujących spokój i pewność w tym zakresie spadł z 41 do 37 proc. w marcu, a następnie do 33 proc. we wrześniu 2020 r. Wzrósł odsetek deklarujących lęk przed biedą, choć mających nadzieję, że sobie poradzą – z 15 proc. w marcu 2019 do 17 i 19 proc. w marcu i wrześniu 2020 roku.⁸

Z badań budżetów gospodarstw domowych GUS w 2020 r. wynika, że średnie realne dochody rodzin na osobę wzrosły w 2020 r. o 1,8 proc., czyli o wiele mniej niż w całym okresie, ale miesięczne wydatki na osobę załamały – realnie zmniejszyły się aż o 6,7 proc. Taką zmianę można wyjaśniać sytuacją pandemiczną. Rosnąca niepewność sytuacji w 2020 r. skłaniała rodziny do zwiększenia poziomu oszczędności, ale też mniej było możliwości wydatków ze względu na środki przeciwepidemiczne w postaci zamykania części gospodarki. Część rodzin utraciła też częściowo lub całkowicie dochody z pracy, co również ograniczało wydatki.

Wykres 1. Dynamika realnych przeciętnych dochodów i wydatków na osobę w gospodarstwie domowym rok do roku (2014-2020)

Źródło: opracowanie własne

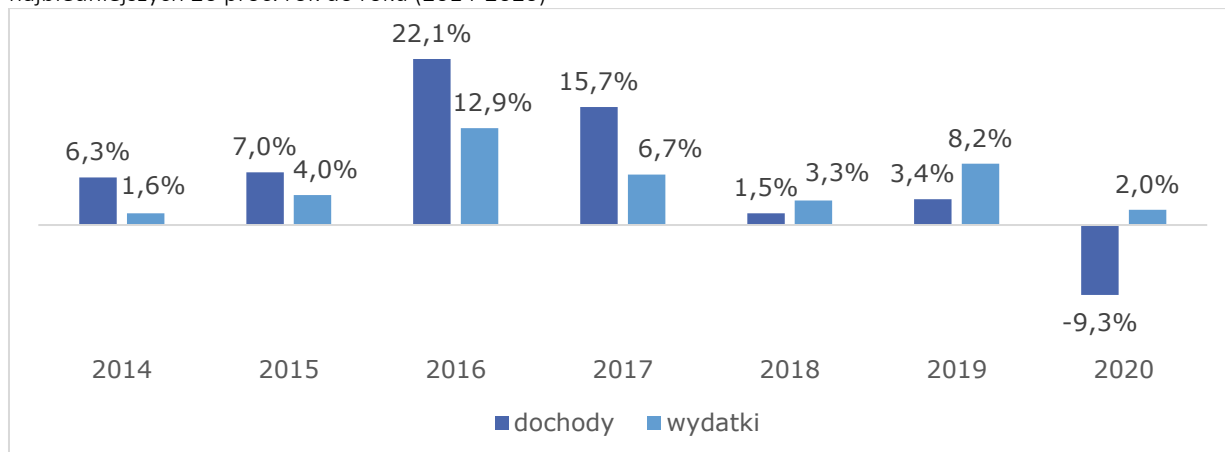
Dynamika realnych dochodów i wydatków wśród najuboższych 20 proc. gospodarstw domowych kształtowała się zupełnie inaczej niż reszty. Dochody realne zmniejszyły się o 9,3 proc., a realne wydatki zwiększyły się, choć w niewielkim stopniu o 2 proc. (w pozostałych grupach dochodowych sytuacja była

⁷ Komunikat z badań CBOS *Sytuacja zawodowa Polaków w trakcie epidemii koronawirusa*, nr 126/2020.

⁸ Komunikat z badań CBOS *Oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych*, nr 123/2020.

odwrotna). O ile w latach poprzednich wydatki w tej grupie rosły szybciej niż dochody, to w 2020 r. wydatki nadal rosły nawet mimo spadku dochodów.

Wykres 2. Dynamika realnych przeciętnych dochodów i wydatków na osobę w gospodarstwach domowych najbiedniejszych 20 proc. rok do roku (2014-2020)

Źródło: opracowanie własne

Ogółem w 2020 r. wzrost realnych dochodów wyraźnie zmniejszył się w porównaniu do poprzednich lat, a wydatki realnie zmniejszyły się. Sytuacja wśród najbiedniejszych 20 proc. w 2020 r. była odwrotna – spadek dochodu przy wzroście wydatków w ujęciu uwzględniającym inflację. Jednym z wyjaśnień tej sytuacji może być dość dobra ochrona socjalna uboższych gospodarstw domowych (reformy z 2019 r. i nowe świadczenia w 2020 r. zob. dalej), korzystanie z oszczędności i pożyczek. Jednak należy pamiętać, że rodziny ubogie mają bardzo mało przestrzeni do obniżania wydatków.

Sytuacja pod względem realnych dochodów poprawiała się od 2014 r., ze stabilizacją w 2017, widocznym pogorszeniem w 2018, poprawą w 2019 i kolejnym pogorszeniem w 2020 roku. Dynamika realnych dochodów i wydatków 20 proc. najbiedniejszych rodzin była najwyższa w 2016 roku. Z kolei w 2020 r. była najgorsza pod względem dochodów, ale dynamika wydatków była wyższa niż w 2018 r. Cały rok 2020 r. przyniósł pogorszenie sytuacji na rynku pracy i w wynagrodzeniach, co wpłynęło negatywnie na budżety wielu polskich rodzin.

Ubóstwo skrajne rośnie, a ubóstwo relatywne spada

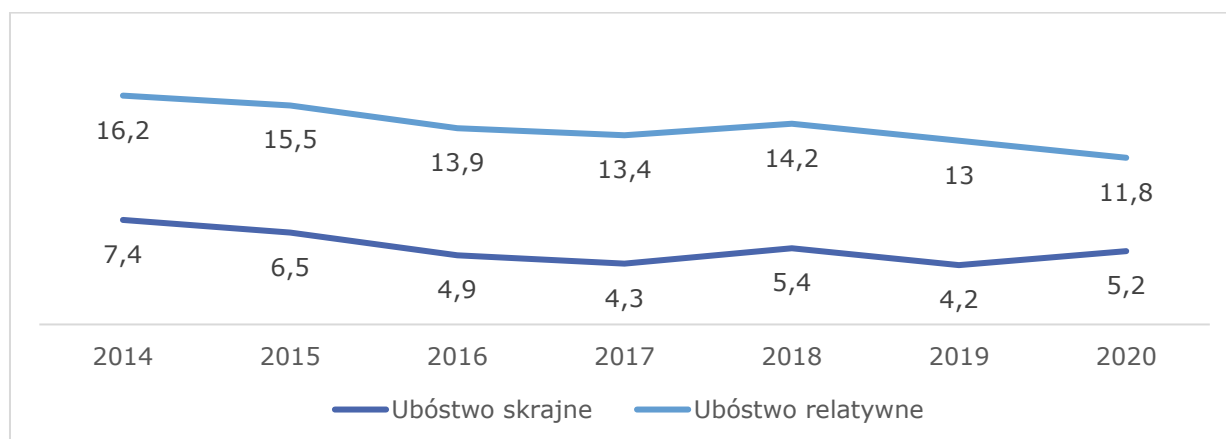
GUS przedstawia informacje o ubóstwie tylko w ujęciu rocznym i pod względem wydatków na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych. Jeśli wydatki gospodarstwa domowego, w przeliczeniu na osobę⁹, są niższe niż:

- minimum egzystencji (640 zł na osobę, która utrzymuje się sama w 2020 r.), to mamy do czynienia z ubóstwem skrajnym,
- 50 proc. średnich wydatków (799 zł, czyli kwota niższa niż 858 zł na osobę samotną w 2019 r. co jest wyjątkową sytuacją) jest to ubóstwo relatywne.

Od kilku lat GUS ponownie publikuje dane o skali wykluczenia społecznego w Polsce, który nazywa sferą niedostatku, gdzie granicą jest minimum socjalne. Obejmuje ono potrzeby przeżycia biologicznego organizmu, ale też towary i usługi niezbędne do wykonywania pracy, kształcenia, utrzymywania więzi rodzinnych i towarzyskich a także skromnego uczestnictwa w kulturze i rekreacji. **Jako EAPN Polska uważamy, że te „społeczne potrzeby” nie świadczą o dostatnim, ale zwyczajnym życiu.** Stąd stosowana przez GUS nazwa „sfera niedostatku” nie oddaje realnego skutku życia poniżej granicy minimum socjalnego, czyli wykluczenia społecznego. W 2019 r. granica oparta na tym minimum wynosiła 1218 zł dla jednoosobowego gospodarstwa domowego osoby pracującej, a dla rolników, emerytów, rencistów wynosiła w takim gospodarstwie 1195 zł. **Zasięg wykluczenia społecznego w Polsce wynosił 39,4 proc. w 2019 r., a więc kilka razy więcej w porównaniu z zasięgiem ubóstwa skrajnego (4,2 proc.) czy relatywnego (13 proc.).** GUS nie opublikował jeszcze informacji o skali wykluczenia społecznego w 2020 roku.

Zasięg ubóstwa (odsetek osób w ubogich gospodarstwach domowych) skrajnego i relatywnego zmniejszał się do 2017 r., ale bardziej w 2016 niż w 2017. W 2018 r. ubóstwo skrajne i relatywne wzrosło, aby w 2019 znowu się zmniejszyć. **W 2020 r. nastąpiła wyjątkowa sytuacja, gdy zasięg ubóstwa relatywnego zmniejszył się, a ubóstwa skrajnego zwiększył się.**

Wykres 3. Zasięg ubóstwa skrajnego i relatywnego 2014-2020 (w proc.)

Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

⁹ Po zastosowaniu skali ekwiwalentności z wagami: 1 dla pierwszej osoby dorosłej, 0,7 dla kolejnej osoby dorosłej i 0,5 dla dzieci.

W 2020 r. ubóstwo skrajne zwiększyło się do poziomu 5,2 proc., który był zbliżony do tego w 2018 r., gdy nastąpił jego wzrost po kilku latach spadków (5,4 proc.). Liczba Polaków żyjących w skrajnym ubóstwie zwiększyła się o około 378 tys. – z 1,6 mln w 2019 do 2,0 mln w 2020 roku. Tak więc sytuacja poprawiała się od 2015 r., choć w mniejszym stopniu w 2017 r., z przerwą w 2018 r., rok 2019 przyniósł znowu poprawę, a rok 2020 r. kolejne pogorszenie. Ze względu na duży wysiłek finansowy związany z wypłatami świadczenia wychowawczego spodziewano się dalszych spadków ubóstwa w rodzinach z dziećmi, więc wzrost w 2018 r. był zaskoczeniem. Z kolei wzrost ubóstwa skrajnego w 2020 r. zaskoczeniem nie był ze względu na negatywne skutki gospodarcze pandemii i polityki przeciwepidemicznej w postaci zwiększonego bezrobocia i zmniejszonych dochodów z pracy.

O ile w poprzednich latach zmiany ubóstwa skrajnego i ubóstwa relatywnego były w podobnych kierunkach, to w 2020 r. ubóstwo relatywne zmniejszyło się z 13 do 11,8 proc. W liczbach bezwzględnych jest to spadek o około 474 tys. osób – z 5,0 do 4,5 mln. Stało się tak dlatego, że średnia wydatków gospodarstw domowych zmniejszyła się, a tym samym zmniejszyła się również granica ubóstwa relatywnego wyznaczana jako 50 proc. Ich średniej (z 858 zł w 2019 r. do 799 zł dla jednoosobowego gospodarstwa domowego).

Porównywanie ze sobą danych przekrojowych w czasie kilku lat może wzbudzać wątpliwości co do stwierdzanych zmian, szczególnie w przypadku ubóstwa relatywnego. Mniej wątpliwości wzbudza przyjęcie granicy ubóstwa w wybranym roku jako punkt odniesienia, a w kolejnych dostosowywanie jej do zmian kosztów utrzymania. Takie dane dla ubóstwa relatywnego w wymiarze dochodów przedstawia Eurostat. Według nich od 2014 r. sytuacja poprawiała się i ubóstwo relatywne zakotwiczone w czasie w Polsce zmniejszyło się o połowę z 10,2 proc. w 2014 r. do 4,7 proc. w 2018 r. W takim ujęciu nie widać pogorszenia sytuacji w 2018 roku.¹⁰

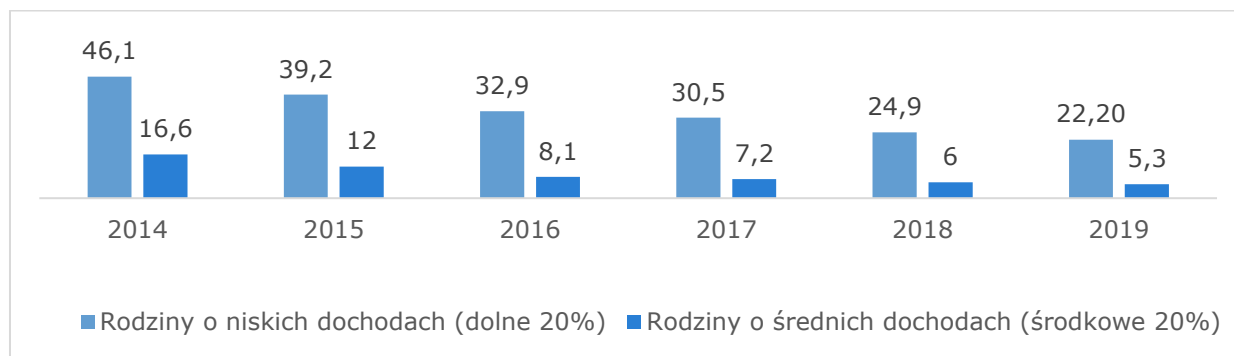
Aby zweryfikować powyższe trendy, wykorzystaliśmy też dane o deprivacji materialnej i społecznej (w czasie pisania raportu nie było jeszcze danych Eurostat za 2020 r.). Jeżeli rodzina odpowiada, że nie stać jej na zaspokojenie co najmniej pięciu z trzynastu potrzeb, to uznawana jest za żyjącą w sytuacji niezaspokojenia potrzeb. Lista potrzeb w ramach wskaźnika deprivacji materialnej i społecznej jest następująca:

1. niespodziewany wydatek,
2. tydzień urlopu poza domem,
3. uniknięcie opóźnień w opłaceniu rachunków, spłaceniu pożyczek, kredytów,
4. posiłek z mięsem lub z wegetariańskim odpowiednikiem co drugi dzień,
5. utrzymanie odpowiedniej temperatury w domu,
6. samochód dla własnego użytku,
7. wymiana zużytych mebli,
8. wymiana starej odzieży na nową,
9. dwie pary dobrze dopasowanych butów,
10. niewielkie wydatki na własne potrzeby (kieszonkowe),
11. regularne zajęcia w czasie wolnym,
12. wyjście z przyjaciółmi/rodziną na drinka, do restauracji przynajmniej raz w miesiącu,
13. dostęp do internetu.

¹⁰ T. Panek, J. Zwierzchowski, J. Perek-Białas, *Analiza zmian w sferze ubóstwa w Polsce i w Małopolsce w latach 2014-2018 na tle sytuacji ogólnopolskiej*, ekspertyza dla Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych Uniwersytet Jagielloński, 2020.

Zasięg niezaspokojenia potrzeb materialnych i społecznych zmniejszał się w całym okresie 2014-2019, najmniejszy spadek zanotowano w 2017 roku. Średnio zasięg niezaspokojenia potrzeb zmniejszał się, mimo wzrostu obiektywnych miar ubóstwa w 2018 r. Było tak również w przypadku gospodarstw domowych mających dochody niższe niż 80 proc. społeczeństwa.

Wykres 7. Niezaspokojenie potrzeb społecznych i materialnych w rodzinach o dochodach niskich i średnich (w proc., dane Eurostat)

Źródło: opracowanie własne (dane Eurostat)

Porównując dynamikę zasięgu deprivacji materialnej i społecznej rodzin z dolnych i środkowych 20 proc. dochodu widzimy, że w obu przypadkach sytuacja stale się poprawiała, także w 2019 roku. Przy porównaniu lat 2019 i 2014 nieco bardziej spadła jednak deprivacja w rodzinach o średnich dochodach (o prawie 50 proc.). Dystans między tymi grupami mierzony różnicą zasięgu deprivacji zmniejszał się w całym okresie (z prawie 30 punktów proc. w 2014 r. do 17 w 2019 r.).

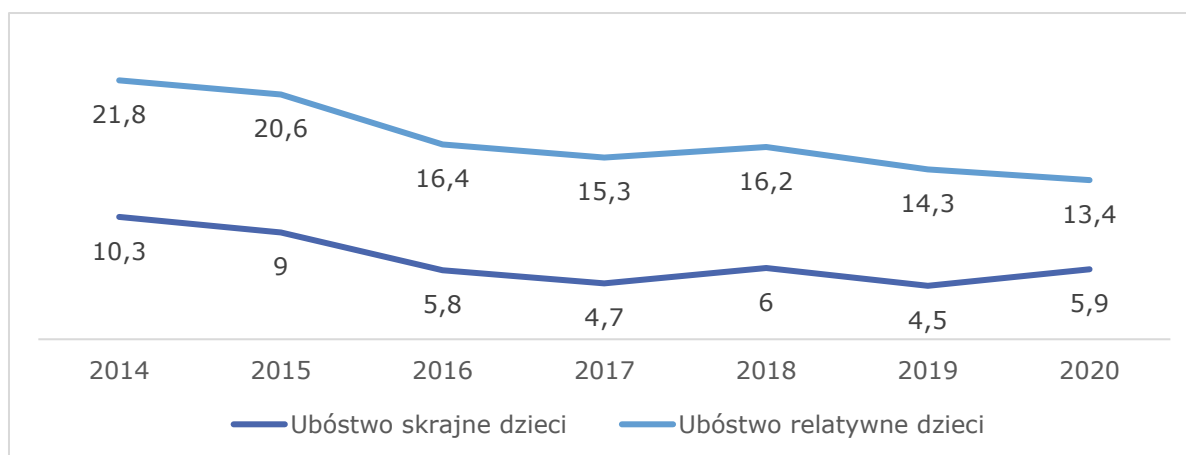
Ubóstwo dzieci, seniorów i osób z niepełnosprawnością

Dzieci, seniorzy i osoby z niepełnosprawnościami powinny być silniej chronieni przed ubóstwem. Jednym z celów polityki rządu stawianych przed świadczeniem wychowawczym (Program Rodzina 500 Plus) było ograniczenie ubóstwa rodzin z dziećmi, choć nie wyznaczono poziomu, który miał być osiągnięty w określonym czasie.

Zasięg ubóstwa skrajnego dzieci zmniejszył się wolniej w 2017 niż w 2016 r., w 2018 r. wzrósł, w 2019 r. zmniejszył się o 1,5 punktu procentowego – do 4,5 proc., a w 2020 r. znowu wzrósł do 5,9 proc. Jako EAPN Polska zwracaliśmy się do rządu, aby przyjął cel w zakresie ograniczania skrajnego ubóstwa dzieci w Polsce do poniżej 1 proc. do 2020 roku. Gdyby przyjęto taki cel, to pozostaje on stale niezrealizowany.

Liczba dzieci w skrajnym ubóstwie zwiększyła się o około 98 tys. – z 313 tys. w 2019 do 410 tys. w 2020 roku. Gdyby miało ich być mniej niż 1 proc., to ta liczba nie powinna być wyższa niż 62 tysięcy. Żeby to osiągnąć zasięg ubóstwa skrajnego dzieci musiałby się zmniejszyć o 85 procent.

Wykres 4. Zasięg ubóstwa skrajnego i relatywnego dzieci (w proc.)

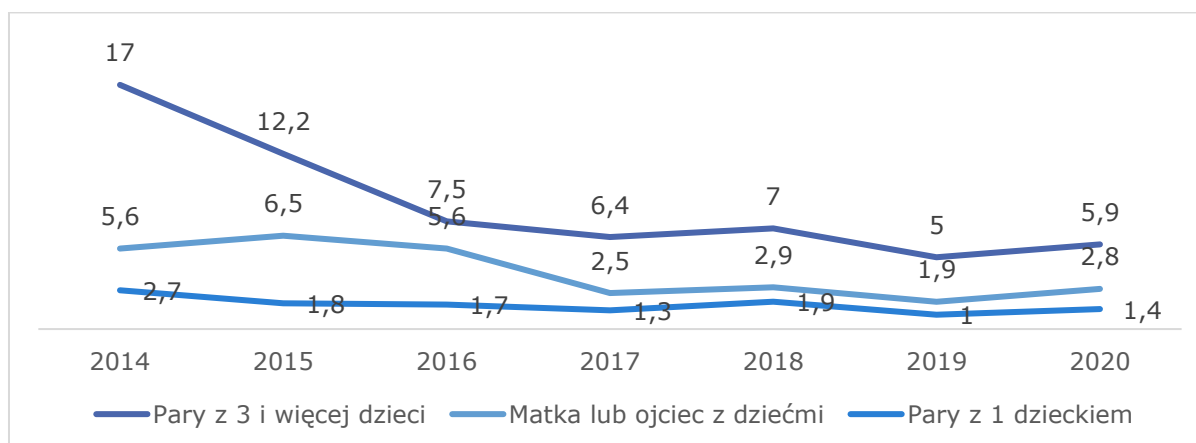
Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

Zasięg ubóstwa względnego dzieci był wyższy niż zasięg ubóstwa skrajnego w całym okresie 2014-2020 w granicach 13,4-21,8 punktów procentowych. W odróżnieniu od ubóstwa skrajnego dzieci ubóstwo relatywne w tej grupie zmniejszyło się z 21,8 proc. do 13,4 proc. W 2020 r. liczba ubogich relatywnie dzieci zmniejszyła się o około 62 tys. i drugi raz była niższa niż milion (zmniejszyła się z 993,5 do 932 tys.).

W czasie pisania tegorocznego raportu nie było jeszcze danych o sferze wykluczenia społecznego za rok 2020. W 2019 r. w tej sferze było trzy razy więcej dzieci niż w ubóstwie relatywnym. Zasięg sfery wykluczenia społecznego dzieci w latach 2015-2019 wahał się między 46 a 43 proc. W 2019 r. 43,4 proc. dzieci było w takiej sytuacji, co stanowiło nieco ponad 3 miliony. Liczba ta zmniejszyła się o około 162 tys. (z 3,2 miliona) w stosunku do roku 2018.

Ubóstwo dzieci jest głównie ubóstwem rodzin z dziećmi. Wypłacane od 2016 r. świadczenie wychowawcze miało wśród swoich celów ograniczenie ubóstwa rodzin z dziećmi. Świadczenie to przysługuje na dzieci do lat 18. W 2019 r. usunięto kryterium dochodowe na jedyne lub na pierwsze dziecko. Z perspektywy większości rodzin ubogich nie miało to jednak znaczenia, gdyż już wcześniej spełniały kryterium 800 zł na osobę w rodzinie i pobierały świadczenie na wszystkie dzieci. Nowe rozwiązanie obowiązywało od 1 lipca 2019, tak więc rok 2020 był pierwszym, w którym świadczenie było wypłacane przez cały rok bez wykluczania części dzieci.

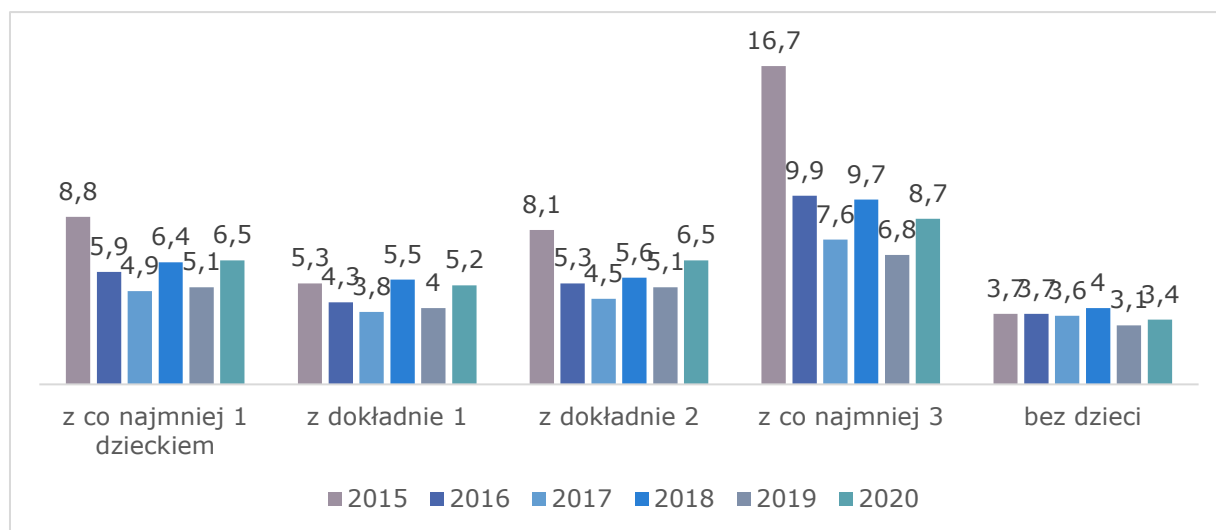
Wykres 5. Zasięg ubóstwa skrajnego w rodzinach wielodzietnych i pojedynczych rodziców (w proc.)

Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

Sytuacja w rodzinach wielodzietnych i pojedynczych rodziców znacznie poprawiła się, gdy porównamy lata 2014 i 2020. Zasięg ubóstwa skrajnego w rodzinach pojedynczych rodziców znacznie się zbliżył do tego w rodzinach dwojga rodziców z jednym dzieckiem. Ubóstwo skrajne rodzin wielodzietnych jest nadal ponad dwa razy wyższe niż w pozostałych rodzinach, ale w 2014 r. różnica ta była o wiele większa (zmniejszyła się ona z 11,4 punktów proc. do 3,1 punktu). **We wszystkich trzech typach rodzin ubóstwo skrajne nieco wzrosło w 2020 r.**

Wykres 6. Ubóstwo skrajne w rodzinach z dziećmi w wieku 0-17 w zależności od liczby dzieci 2015-2020 (w proc.)

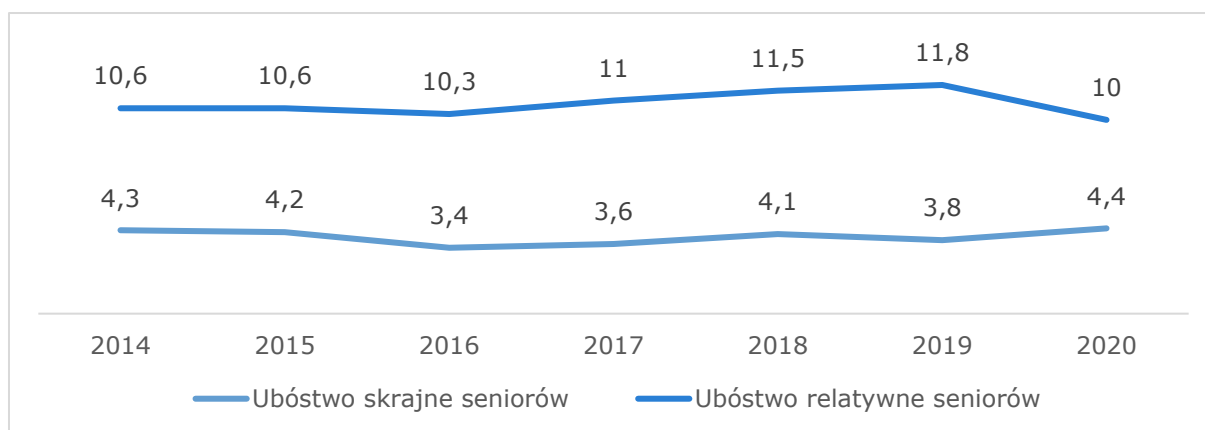
Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

Ubóstwo skrajne we wszystkich typach rodzin z dziećmi wzrosło w 2018 r., w 2019 r. zmniejszyło się, aby w 2020 r. znowu wzrosnąć. Przy porównaniu roku 2015 do 2020 największy spadek zasięgu ubóstwa skrajnego dotyczył rodzin z co najmniej trójką dzieci w wieku 0-17 lat (o 8 punktów proc.). Różnica między poziomem ubóstwa rodzin z co najmniej jednym dzieckiem w tym wieku oraz rodzin bez dzieci wahała się w okresie 2016-2020 od 1,3 (2017) do 3,1 (2020) punktu procentowego.

W przypadku zasięgu ubóstwa skrajnego seniorów nie widać wyraźnego trendu w latach 2014-2020. W 2020 r. nastąpił niewielki wzrost tego wskaźnika z 3,8 do 4,4 proc. **Liczba skrajnie ubogich seniorów w 2020 r. zwiększyła się o około 49 tysięcy.**

Zasięg ubóstwa relatywnego seniorów prawie się nie zmieniał w ostatnich latach, w latach 2017 i 2018 nastąpiły niewielkie wzrosty, ale w 2020 r. mamy do czynienia z wyraźniejszym spadkiem z 11,8 do 10,0 proc. **W liczbach bezwzględnych liczba relatywnie ubogich seniorów spadła o 108 tys. w 2020 r. (z 820 tys. do 712 tys.).**

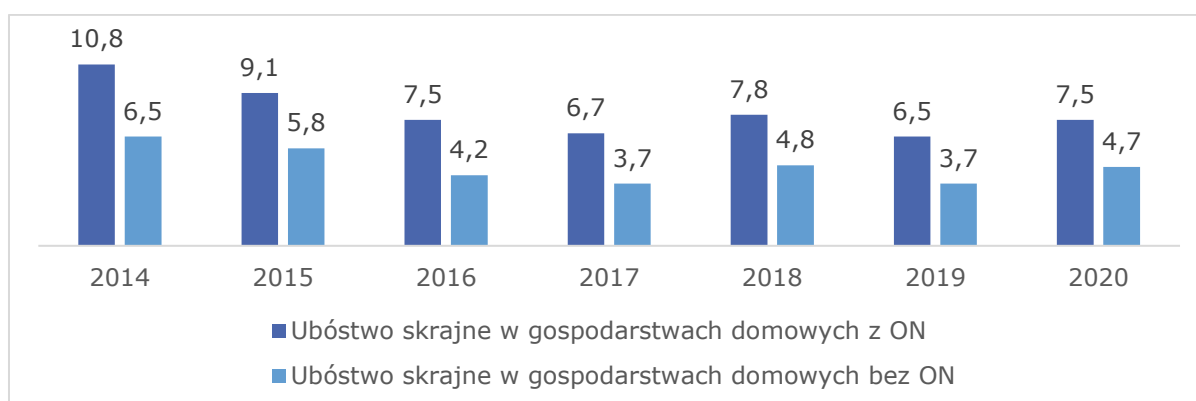
Wykres 7. Zasięg ubóstwa skrajnego i relatywnego seniorów w wieku 65 i więcej lat (w proc.)

Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

Zasięg ubóstwa względnego gospodarstw domowych z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną przestał się zmniejszać w 2017 r., ubóstwo skrajne w takich rodzinach wzrosło w 2018 r., zmniejszyło się w kolejnym roku i znowu wzrosło w 2020 r. (z 6,5 do 7,5 proc.), był to więc wzrost zbliżony do tego w 2018 r.

Wykres 8. Ubóstwo skrajne w rodzinach z osobami niepełnosprawnymi i bez takich osób (w proc.)

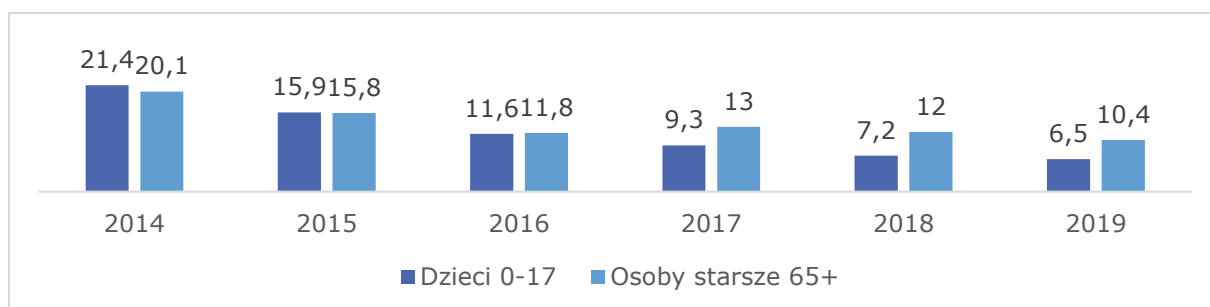
Źródło: opracowanie własne (dane GUS)

Od 2014 r. zmniejsza się różnica między zasięgiem ubóstwa skrajnego w gospodarstwach domowych z osobami niepełnosprawnymi i bez takich osób. Trend ten był kontynuowany w 2020 r., gdyż ubóstwo skrajne w rodzinach bez osób niepełnosprawnych również wzrosło (od 2014 r. różnica zmniejszyła się z 4,3 punktów proc. do 2,8).

W czasie pisania tego raportu nie było jeszcze danych o zasięgu niezaspokojenia potrzeb materialnych i społecznych (deprywacja materialna i społeczna) w 2020 roku. Powtarzamy więc informacje z poprzedniego raportu.

Odsetek dzieci oraz seniorów w takiej sytuacji zmniejszał się nierównomiernie w całym okresie 2014-2019. W przypadku dzieci mieliśmy do czynienia z dalszą, ale nieco mniejszą poprawą sytuacji w 2019 roku.

Wykres 9. Zasięg niezaspokojenia potrzeb materialnych i społecznych wśród dzieci i osób starszych (w proc.)

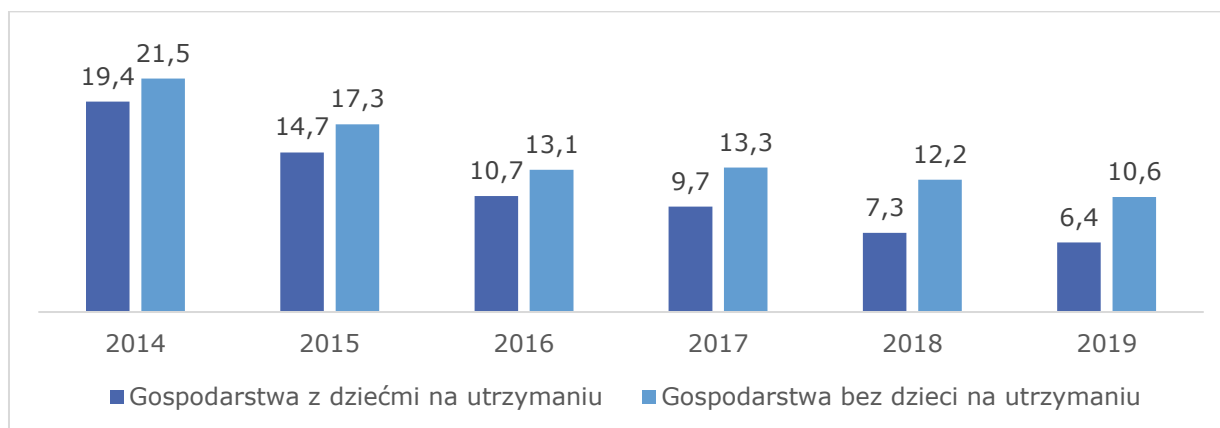

Źródło: opracowanie własne (dane Eurostat)

Deprywacja potrzeb dzieci zmniejszyła się o dwie trzecie (z 21 do 6,5 proc.). Nieco mniejsza, choć nadal bardzo duża poprawa miała miejsce w przypadku osób starszych (z 20 do 10 proc.). Trend spadkowy zatrzymał się w tej grupie w latach 2017-2018, ale w 2019 też nastąpiła poprawa.

Zasięg deprivacji materialnej i społecznej rodzin z dziećmi zmniejszył się o 67 proc. między 2014 i 2019 r. Nieco mniejsze spadki tego wskaźnika miały miejsce w latach 2017 i 2018. Sytuacja poprawiała się wolniej w rodzinach bez dzieci na utrzymaniu, w latach 2017-2018 poprawa zatrzymała się lub była niewielka, ale w 2019 r. znowu wystąpiła. W związku z tym dystans w zasięgu niezaspokojenia potrzeb między tymi dwoma grupami gospodarstw znacznie się zwiększył na korzyść tych z dziećmi (z 2,1 punktu procentowego w 2014 r. do 4,9 w 2019 r.).

Wykres 10. Deprywacja materialna i społeczna w gospodarstwach domowych z dziećmi i bez dzieci na utrzymaniu (w proc., dane Eurostat)

Źródło: opracowanie własne (dane Eurostat)

Informacje dotyczące wzrostu ubóstwa skrajnego w 2018 r. niepokoiły, ale sytuacja znowu poprawiła się w 2019 r. Trendy dotyczące niezaspokojenia potrzeb materialnych i społecznych były bardziej jednoznaczne. Nawet w rodzinach bez dzieci na utrzymaniu nastąpiła poprawa (w porównaniu z 2014 r. spadek zasięgu deprivacji o ponad 50 proc.). Można przewidywać, że pomiar deprivacji w 2020 r. da mniej optymistyczny obraz.

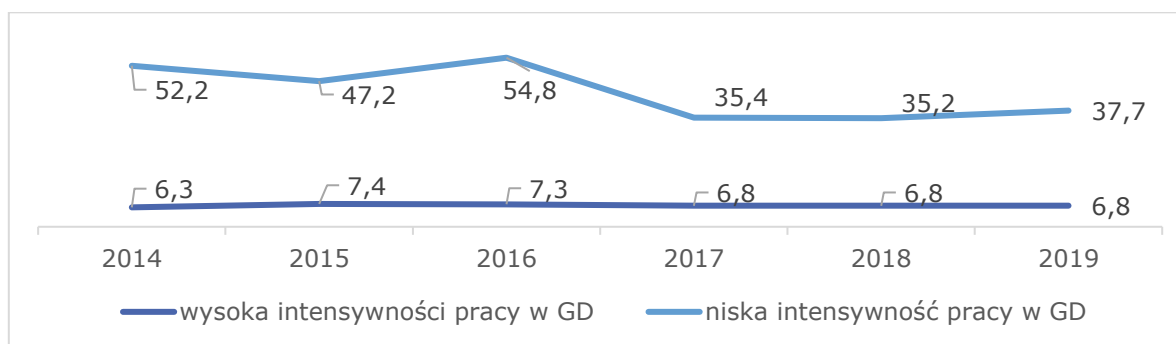
Ubóstwo pracowników

Ze względu na brak danych Eurostatu za 2020 r. w czasie tworzenia raportu powtarzamy tutaj analizę z poprzedniego roku.

Praca ma kluczowe znaczenie w ochronie przed ubóstwem i wyjściu z niego, ale nie gwarantuje wolności od ubóstwa. Jest tak dlatego, że pracownicy żyją w gospodarstwach domowych, w których mogą być dzieci i osoby dorosłe, które są na ich utrzymaniu. Płaca minimalna z pełnego etatu wystarcza, aby utrzymać jedną osobę powyżej sfery wykluczenia społecznego, ale im więcej osób utrzymuje się z niej, tym bardziej jest ona niewystarczająca. Zasięg relatywnego ubóstwa dochodowego pracujących (w tym punkcie wykorzystujemy dane Eurostatu) w latach 2017-2019 wynosił blisko 10 proc., w poprzednich latach było to nieco więcej niż 10 proc.

Zmiana zasięgu ubóstwa pracowników w ostatnich latach dotyczyła głównie tych gospodarstw domowych, które miały dzieci na utrzymaniu i charakteryzowały się niską intensywnością pracy (nie więcej niż 20 proc. czasu pracy stosunku do pełnego etatu w całym roku).

Wykres 11. Zasięg ubóstwa relatywnego pracowników w gospodarstwach domowych z dziećmi na utrzymaniu w zależności od intensywności pracy w rodzinie (dane dotyczą roku poprzedzającego rok badania, w proc.)

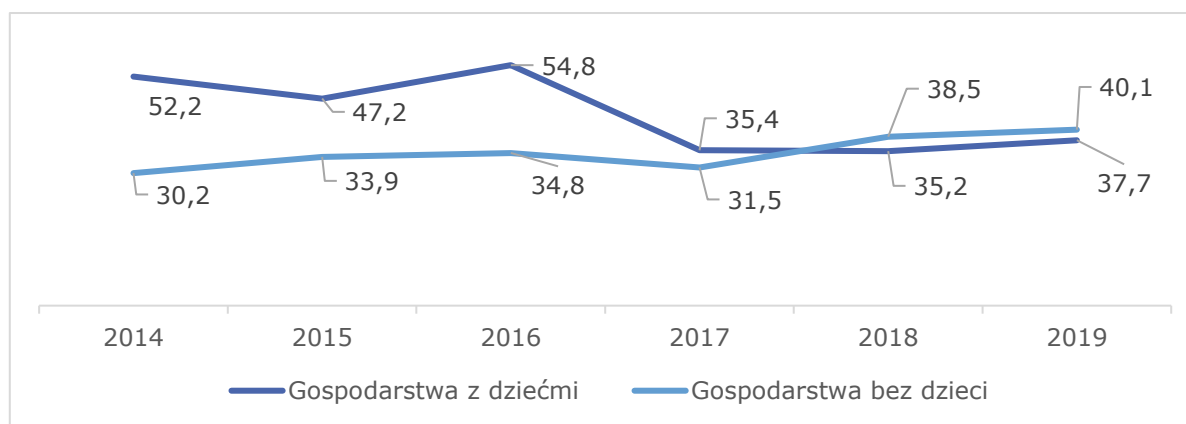

Źródło: opracowanie własne (dane Eurostat)

Zasięg ubóstwa relatywnego pracowników w gospodarstwach domowych z dziećmi i z wysoką intensywnością pracy właściwie się nie zmienił w okresie 2014-2020 (6-7 proc.). **Z kolei w rodzinach z dziećmi i z niską intensywnością pracy był cały czas kilka razy wyższy, ale bardzo się zmniejszył w 2017 r. (o prawie 20 punktów proc.) i pozostał na takim zmniejszonym poziomie do 2019 r., gdy nastąpił relatywnie niewielki wzrost.**

Gdy porównamy gospodarstwa domowe z dziećmi i bez dzieci i z niską intensywnością pracy, to zauważymy, że od 2018 r. zasięg ubóstwa pracowników w gospodarstwach domowych bez dzieci stał się wyższy niż w rodzinach z dziećmi.

Wykres 12. Zasięg ubóstwa relatywnego pracowników w gospodarstwach domowych z niską intensywnością pracy z dziećmi i bez dzieci na utrzymaniu (w proc.)

Źródło: opracowanie własne (dane Eurostat)

W latach 2014-2016 zasięg ubóstwa pracowników w gospodarstwach domowych z dziećmi i niską intensywnością pracy był wyższy od tego dla takich gospodarstw bez dzieci o 13-22 punkty procentowe. W 2016 r. ta różnica zmniejszyła się o 81 proc. – do kilku punktów procentowych. Ubóstwem pracowników od dwóch lat bardziej są zagrożone gospodarstwa domowe z niską intensywnością pracy i bez dzieci na utrzymaniu w porównaniu z tymi, gdzie są dzieci.

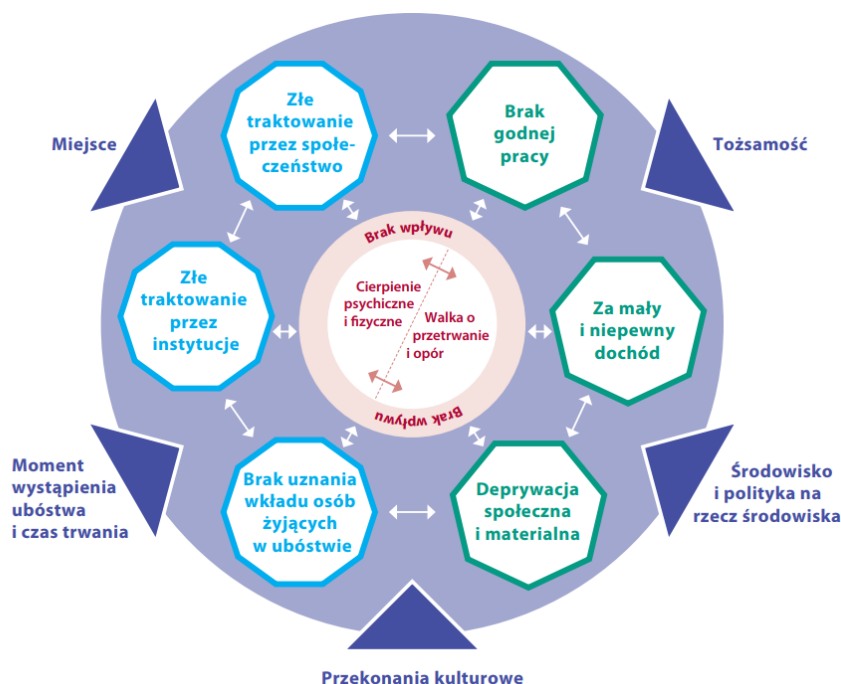
Doświadczanie wielowymiarowego ubóstwa w pandemii

W statystkach pokazanych w pierwszej części raportu ubóstwo definiowane jest poprzez za niskie wydatki lub dochody i problemy z zaspokojeniem podstawowych potrzeb. Statystyka ukrywa złożoność doświadczenia poszczególnych osób, a ekonomiczny wymiar nie wyczerpuje złożoności samego ubóstwa.

ATD Czwarty Świat, organizacja członkowska EAPN Polska, współpracując z osobami, które doświadczają różnych problemów związanych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w kilku krajach, wspólnie z naukowcami z Uniwersytetu Oksfordzkiego, opracowało wielowymiarowy model ubóstwa. Model ten uwzględnia również sytuację zawodową, traktowanie w instytucjach i przez społeczeństwo, poczucie wpływu na własne życie oraz emocje.¹¹

Schemat 1. Model wielowymiarowego ubóstwa

¹¹ Według tego modelu opracowano w Polsce dwa raporty: A. i R. Szarfenberg, *Wielowymiarowe ubóstwo senioralne*, WRZOS, 2019, <http://wrzos.org.pl/download/Ubostwo%20osob%20starszych%20ekspertyza%202020.pdf>, R. Bakalarczyk, *Wielowymiarowe ubóstwo osób z niepełnosprawnościami i ich bliskich*, WRZOS, 2020, http://www.wrzos.org.pl/download/Wielowymiarowe_ubostwo_osob_z_niepelnosprawnosciami.pdf

Źródło: *Ukryte wymiary ubóstwa. Międzynarodowe badanie partycypacyjne*, ATD Fourth World, University of Oxford, 2019.

Posługując się tym modelem, zapytaliśmy o doświadczenia w większości z tych wymiarów we wrześniu 2020 r. i we wrześniu 2021 r. Wśród naszych rozmówców były osoby w różnym wieku – od bardzo młodych do starszych, mieszkające same lub w dużych rodzinach, Polacy i cudzoziemcy. Poniżej przedstawiamy wybrane wypowiedzi.

Tabela 1. Osoby doświadczające ubóstwa o swoim życiu

Wymiar	Cytaty
Praca i dochody	<ul style="list-style-type: none"> „Straciłam prace, bo redukcja etatu. A nowej pracy szukam od półtora miesiąca i nie mogę dostać. Nawet na kurs nie mogę się dostać. Może bym znalazła, ale ze względu na moją chorobę ani dźwigać, ani chodzić dużo nie mogę. Mam I grupę - więc jest ciężką z moją chorobą. Cała renta mi idzie na opłaty czynszowe. Ja się przestraszam, że cały czas podnosi się ten czynsz.” „(...) było to w maju – nie było też jakiegoś dużego wyboru ofert pracy za dobrą stawkę – spowodowało to również przymus podjęcia pracy dodatkowej (...). Dodatkowe zajęcie powoduje, że wracam do domu dopiero około 23, czasem później, mój dzień pracy trwa 12 godzin.”
Zaspokojenie potrzeb	<ul style="list-style-type: none"> „... zasiłek z pomocy społecznej zmienił się na 645 zł (zasiłek stały), ale jak jest już [zasiłek] stały, to pomoc społeczna ma wielkie opory, by dać zasiłek celowy. Dają skierowanie do magazynu, a nie ma ciuchów.” „Mam 645 zł bo mam zasiłek stały, za pokój pacy 400 zł, jestem chora i sama muszę wyżyć. To nie jest życie to jest wegetacja. Nie da się żyć, nie da się umrzeć” „Bardzo ucieszyłam się z własnego mieszkania, ale czynsz mnie przerasta. Jak zobaczyłam rachunki to za głowę się łapie. Już mi się odechciało nowego mieszkania.”

<p>Kontakty z instytucjami</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ „Zasiłek stały w tej chwili wynosi 645 zł. Ale kto potrafi za 645 zł się utrzymać. Opłacić mieszkania, media, nawet na jedzenie by nie starczyło.” ▪ „Był czas, że nie mogłem sobie pozwolić na zakup obiadów w weekendy, bo stołówka jest do piątku. Sam muszę się tym zajmować. Nie było mnie na to stać. W czasie pandemii tylko raz była pomoc żywnościowa. Trzy zestawy na trzy miesiące, a nawet i na dłużej. Było to w marcu, największe ograniczenia, trzeba było długo stać i to się zakończyło. Nie wiadomo czy ta żywność będzie wydawana, czy też nie. Dużo oszczędzałem na prądzie i na wodzie zużywając ich bardzo mało. Woda jest na podwórku, nie wrzucam prania do pralki.” ▪ „złożyłem wniosek w styczniu o upadłość konsumencką. Długo to trwa, w międzyczasie zabrali mi dziecko. Nie podobało się, że sam wychowuję, bo przecież może być zbrodniem, kazirodca. Przedłużyła się sprawa upadłości, ale z tego, co rozmawiałem, dużo ludzi dostaje pozytywną decyzję. Jest jedna rzecz: idę do urzędu wojewódzkiego, a mnie nie wpuszczają, proszą wysłać pismo mailowo. Wracam, piszę na tablicie. W drugim urzędzie to samo. A w sądzie rejonowym: „nie”, proszę przynieść papierowe.” ▪ „Z ostatniego okresu miałem raczej pozytywne lub bardzo pozytywne odczucie z kontaktów z OPS-em. Moją sprawę prowadzili najpierw pan, potem pani, i obydwójce poprowadzili sprawę bardzo sensownie i dużo mi pomogli.” ▪ „Do lekarza żadnego specjalisty nie mogę się dostać. Mam skierowania do endokrynologa, do okulisty, do neurologa, ale dopiero mam na czerwiec na przyszły rok. Czy mogę się leczyć?” ▪ „Walczę o syna sprawę w sądzie. Piszę wszędzie pisma, i powiem szczerze mam tego dość. Całe życie moje to się składa tylko z pism. Cały czas walka... Sędzia do mnie tak, bo pisałam do Rzecznika Praw Obywatelskich „może skończyłabyś tą walkę z sądami”. Już sądy chcą aby zakończyć te sprawy. Już sądy się starają aby nie walczyć, aby oni byli górą” ▪ „Kontaktowałem się głównie z pup, z przychodniami lekarskimi, z ops, z biblioteką przed pandemią. Duże ograniczenia podczas epidemii, nie mogłem wejść, ze strony urzędników dużo agresji słownej, mówili, ‘po co pan przyszedł?’, ‘nie mógł pan zadzwonić, przecież jest kartka, że kasa jest w piątek, proszę zachować odstęp’, byli agresywni. Najbardziej urząd pracy, urząd gminy i ops.”
<p>Kontakty ze społeczeństwem</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ „Moim zdaniem nikogo nie interesuje osoba w gorszej sytuacji. Obojętność. Nie chcą pomagać.” ▪ „Życzliwości doznałem ze strony osób starszych, bo była możliwość zrobienia im zakupów, nie bały się tego i dały mi też trochę pieniędzy za to. Było jeszcze takie zdarzenie, że jechałem rowerem w okresie świąt wielkonocnych, policja była agresywna, choć miałem maskę, straszono mnie mandatem.”
<p>Poczucie wpływu na życie swoje i innych</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ „Jestem z siebie zadowolona, bo nie muszę korzystać z pomocy OPS. Sama na siebie pracuję i ciężko jest, ale daję radę, płacę wszystkie rachunki i mam na zakupy i przyjemności w zamian za ciężką pracę.” ▪ „Mam wrażenie, że to wszystko nie wystarczy, obawiam się, że nie są to trwałe zmiany – pewne sprawy nie zależą ode mnie (mam na myśli sprawy zawodowe, a także dalszy wzrost cen).”
<p>Emocje</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ „Zrodziło się we mnie poczucie beznadziei. Po pierwsze wbrew temu co nam ładuje oficjalna propaganda do głowy, wzrosły mi koszty mieszkania, to dotyczy wszystkich. Od września [2021 r.] płacę o 150 zł więcej czynszu. Paza tym, ja zauważyłem, jak robię

zakupy to wydaje zdecydowanie więcej. Około 30-40 procent na zakupy więcej niż wydawałem. Wzrost cen jest niesamowity”

- „Negatywne emocje wywołuje to, że mamy za mały dochód i potrzebujemy się starać o dodatek mieszkaniowy. Pomimo że pisaliśmy oświadczenie na miejscu w urzędzie przy pracowniku, to byłam wzywana do naczelnika, czy czasami nie oszukuję, że mam takie małe dochody, i jak ja mogę z tego się utrzymać.”
- „Czuję się samotny i ciężko jest czasami podejmować decyzje.”

Źródło: opracowanie własne

Krótkie fragmenty wypowiedzi zebrane w powyższej tabeli pokazują, że problemy z niskimi dochodami i niezaspokojeniem podstawowych potrzeb powiązane są z wieloma innymi trudnościami życiowymi. Wszyscy są na nie narażeni. Nie tylko ludzie ubodzy mają poczucie bezradności czy są źle traktowani w instytucjach publicznych. Gdy do tych trudnych sytuacji dodamy jednak problemy materialne i negatywny stosunek społeczeństwa, wówczas otrzymujemy pełny obraz tego, czym jest wielowymiarowe ubóstwo.

Doświadczenie epidemii COVID-19 przez osoby w trudnej sytuacji materialnej

Na potrzeby raportu z zeszłego roku poprosiliśmy Wspólnotę Roboczą Związków Organizacji Socjalnych (WRZOS), Habitat for Humanity Poland oraz ATD Czwarty Świat o przeprowadzenie ankiety wśród osób doświadczających ubóstwa na temat wpływu epidemii na ich życie. Poniżej przedstawiono wybrane fragmenty wypowiedzi.

Tabela 2. Osoby doświadczające ubóstwa o swoim życiu w czasie epidemii

▪ „Dochody rodziny zmalały w czasie trwania pandemii, brak zadłużeń.”
▪ „Nastąpiła zmiana pracy, z powodu pandemii koronawirusa oraz czasowego zamknięcia gospodarki. Za gorszą stawkę czyli najniższą krajową oraz konieczność wypracowania większej liczby godzin pracy, a i tak dochód jest ogółem niższy.”
▪ „Wiele potrzeb rodziny nie było realizowanych np. wizyty u stomatologa, ze względu na koszty leczenia oraz trudności z dostępem do placówek medycznych spowodowane oczywiście pandemią i związanymi z nią obostrzeniami. Zwiększone koszty utrzymania codziennego oraz wzrost cen podstawowych artykułów żywnościowych typu pieczywo, nabiał a w szczególności ceny warzyw oraz owoców sezonowych spowodowały znaczne ograniczenia w dokonywaniu zakupów. W pierwszych dniach po ogłoszeniu pandemii był problem z zakupem np. pieczywa, a także płynów odkażających do rąk i środków do dezynfekcji oraz maseczek.”
▪ „Bardzo mi to utrudniło w poszukiwaniu pracy w moim zawodzie, ponieważ jest zbyt mało prosperujących firm w moim mieście.”
▪ „Z powodu pandemii pogorszyły mi się warunki, bo utrzymujemy się z prac dorywczych.”
▪ „Raczej na pewno zmniejszyło to dochód naszej rodziny, ale na podstawowe rzeczy nam nie zabrakło, jak higiena i żywność, ale nie możemy sobie pozwolić kupić (...) opału na zimę.”
▪ „W czasie pandemii wzrosły czynsz, woda, śmieci, gaz i prąd. Dochód pozostał taki sam. Dochód z pomocy społecznej i dodatki mieszkaniowe. DM (dodatek mieszkaniowy – przyp. red.) odlicza się od zasiłków z pomocy społecznej. Końcówka 11-12 złotych, tyle mi zostaje z dodatku mieszkaniowego. Zadłużenie było wobec śmieci i z opłatami za energię elektryczną. Nie było adekwatnej pomocy, zasiłek nie wpłynął, kiedy musiałem zapłacić, więc zalegałem, ale mam to uregulowane, bo z dorywczej pracy zarobiłem na to.”
▪ „Spotkało mnie wiele ograniczeń, nie otrzymałem żadnej oferty pracy z pup, min. prace społecznie użyteczne, ani innych propozycji. Nadal jestem bezrobotny bez prawa do zasiłku.”

Wykonywałem prace dorywcze, prac było niewiele, w czasie pandemii prace dorywcze się skończyły. Sytuacja jest wciąż taka sama mimo zniesienia ograniczeń.”

- „W mojej rodzinie jest długie bezrobocie ze względu na to że wychowuję dzieci, zajmowałam się niepełnosprawnym dzieckiem. Mój mąż ma trudność znaleźć prace podczas pandemii, do tego jest w podeszłym wieku i karany, co utrudnia sprawę. Czasami muszę myśleć o tym, z czego zrezygnować, aby wszystkie rachunki opłacić i nie mieć zaległości. Za ostatni rok straciłam 500+ na dziecko.”
-

Źródło: opracowanie własne

Mimo pandemii Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta w imieniu EAPN Polska koordynowało po raz kolejny warsztaty dla osób doświadczających ubóstwa i wykluczenia społecznego przygotowujące polską delegację na Europejskie spotkania w Brukseli¹². W raporcie z tych warsztatów przedstawiono opinie zaproszonych ekspertów oraz uczestników na tematy takie jak dostęp do kultury, uzależnienia, rozwiązywanie problemów mieszkaniowych osób starszych, mieszkalnictwo, bezdomność polskich emigrantów, leczenie psychiatryczne, aktywizacja społeczna i zawodowa, epidemia i pomoc prawna oraz społeczna w tym czasie, Karta Praw Osób w Kryzysie Bezdomności i sprawiedliwość ekologiczna. Stąd też zaczerpnijemy kilka cytatów z wypowiedzi uczestników dotyczących sytuacji osób doświadczających ubóstwa w pandemii.¹³

- „Drugą sprawą, którą chciałbym poruszyć to **utrudniony dostęp do świadczeń medycznych. Szczególne trudności mają osoby wykluczone, w kryzysie bezdomności**, którzy nie mają, bądź nie znają swojego lekarza pierwszego kontaktu. Czasami też nie mogą dodzwonić się do lekarza, nie tylko dlatego, że jest długa kolejka oczekujących, ale dlatego, że po prostu nie mają środków na koncie, albo też nie mają telefonu”.
- „Niestety od strony prawnej wydaje mi się, że nic nie dzieje się takiego co teraz, podczas zagrożenia koronawirusem chroniłoby osoby wykluczone. **Nie ma specjalnej Tarczy Antykryzysowej dla osób ubogich, niepracujących**. Wydaje mi się, że Tarcza chroni tych, którzy już wcześniej mieli się całkiem dobrze, którzy pracowali na etatach lub mieli własne formy. Tak więc pozostaje tym ludziom korzystanie z pomocy socjalnej, tak jak robili to do tej pory”.
- „**Uważam, że w dobie zagrożenia COVID-19 osoby tzw. wykluczone nie są zostawione samym sobie. Mogą liczyć zarówno na ośrodki pomocy społecznej jak i na organizacje pozarządowe. Ta pomoc jest bardzo zróżnicowana, bo dotyczy zarówno usług specjalistów jak i pomocy materialnej**. Osoby zgłaszające się do odpowiednich miejsc mogą skorzystać z poradnictwa prawnego, psychologicznego czy rodzinnego jak również doradztwa zawodowego, gdyż w czasie pandemii akurat z pracą bywają duże kłopoty. **Pomoc rzeczowa w okresie pandemii też jest świadczona, może nawet w szerszym wymiarze niż wcześniej**. Na przykład w Warszawie autobus Mobilny Punkt Poradnictwa, przed wybuchem epidemii woził osoby bezdomne po trasie miejsc pomocowych i można było się co najwyżej napić herbaty, teraz można dostać paczkę z suchym prowiantem”.
- „**Nie każdy też kto mieszka u siebie, i dajmy na to nie musiał wcześniej korzystać z pomocy, a teraz znalazł się w trudnej sytuacji będzie miał wiedzę na temat tego, gdzie tej pomocy szukać. Może warto pomyśleć o jakiejś szerszej akcji informacyjnej?** O tym gdzie szukać pomocy powinni

¹² Krótki raport z osiemnastej edycji tych spotkań w listopadzie 2019 r.:

<https://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/09/raport-z-18-spotkan.pdf>. Więcej informacji na stronie EAPN: <https://www.eapn.eu/voices-of-poverty/>

¹³ *Razem przeciw ubóstwu i wykluczeniu społecznemu - refleksje z polskich edycji spotkań „People Experiencing Poverty”*, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Warszawa-Praga.

informować streetworkerzy na ulicy, jakieś bilbordy, czy ogłoszenia w Internecie, telewizji. Sądzę, że większym problemem jest dotarcie z informacją o pomocy w dobie COVID-19 niż z brakiem tej pomocy”.

W pierwszym cytacie podkreślone zostały typowe problemy, z którymi musiały się borykać nie tylko osoby doświadczające ubóstwa w czasie pandemii, np. dostęp do świadczeń medycznych, dostęp do pomocy dla tracących pracę. Jest on jednak dodatkowo utrudniony, gdy brakuje informacji, a nawet możliwości nawiązania kontaktu telefonicznego. Ponadto część osób doświadczających ubóstwa pracuje w szarej strefie, bez żadnych umów, co oznacza też, że nie mogły starać się o żaden rodzaj pomocy z tarcz antykryzysowych (np. świadczenie postojowe, dodatek solidarnościowy) poza pomocą społeczną. Ta z kolei została wsparta środkami UE i rządowym głównie w obszarze domów pomocy społecznej, schronisk i noclegowni oraz pomocy żywnościowej, a nie bezpośredniej i dodatkowej pomocy pieniężnej dla tracących z dnia na dzień niskopłatną pracę w szarej strefie. W 2020 r. mniej osób skorzystało z różnych form tej pomocy niż w 2019 r. i w 2018 r, gdy według danych GUS ubóstwo skrajne wzrosło (zob. ostatni punkt, gdzie omawiamy dane na temat pomocy społecznej w pandemii).

W jednym z cytatów podkreślono pozytywną rolę organizacji pozarządowych w trudnym czasie pandemii. O inicjatywach w tym zakresie piszemy w kolejnym punkcie.

W kolejnym cyklu warsztatów w 2021 r. jednym z tematów był również dostęp do świadczeń medycznych, w tym szczepień na COVID-19. Na spotkaniu sformułowano kilka wniosków.

- **osoby wykluczone powinny być regularnie zapraszane na spotkania, podczas których w otwarty, włączający do dyskusji sposób będą informowane o korzyściach wynikających ze szczepień, dostępnych (np. dla osób niepełnosprawnych) miejscach gdzie są wykonywane szczepienia, o aktualnym zagrożeniu koronawirusem, pojawiających się mutacjach wirusa, dynamice przyrostu zachorowań.** Postuluje się aby takie spotkania prowadziły osoby otwarte, potrafiące w merytoryczny sposób przekazywać informacje ale też gotowe do przyjmowania argumentów sceptyków czy wręcz przeciwników szczepień. Spotkania takie, finansowane przez Ministerstwo Zdrowia powinny prowadzić ośrodki pomocy społecznej, lokalne samorządy czy też organizacje pozarządowe.
- **placówki buforowe, w których osoby w kryzysie bezdomności mogą odbyć kwarantannę przed przyjęciem do miejsc tymczasowego pobytu należy uruchomić w każdym powiecie.** Władze powiatowe powinny też zabezpieczyć kilka miejsc (np. mieszkania chronione, wydzielone części hoteli) dla osób ubogich, samotnych, które łagodnie przechodzą zachorowanie na covid ale nie są w stanie zorganizować sobie opieki w czasie izolacji. W takich miejscach zapewnione mieliby wyżywienie, kontakt z opiekunem medycznym, zabezpieczenie podstawowych potrzeb i warunki do pełnej rehabilitacji zdrowotnej.
- **postuluje się, żeby osoby wykluczone, w uzasadnionych przypadkach mogły uzyskać dostęp do leczenia za granicą.** Przy NFZ lub Ministerstwie Zdrowia brakuje rzecznika praw pacjentów ubogich, który w szczególny sposób dbałby o interesy tej grupy. Świadomość osób wykluczonych odnośnie możliwości leczenia zagranicznego refundowanego przez NFZ jest bardzo niska. Rzecznik praw pacjenta ubogiego mógłby też skutecznie działać w innych przypadkach np. uzyskiwania odszkodowań za błędy w leczeniu, czy innych trudnych dla osób wykluczonych sytuacjach związanych z leczeniem czy dostępem do usług medycznych.
- wskazane jest wyposażenie streetworkerów pracujących w środowisku osób bezdomnych w ulotki informujące o telefonach i adresach miejsc świadczących usługi medyczne szczególnie takich jak przychodnie Lekarzy Nadziei, przychodnie, szpitale itp.

Należy dodać do tego obrazu **szczególną sytuację osób starszych mieszkających w domach pomocy społecznej**. W celu ochrony zdrowia i życia przed chorobą COVID-19, która jest wyjątkowo groźna dla osób starszych, podjęto decyzję o zakazie wychodzenia z domów pomocy i odwiedzin, co dotyczyło też najbliższej rodziny mieszkańców. Sytuacja taka trwała wiele miesięcy, aż do akcji szczepień w 2021 r. Cały ten okres podsumowała mieszkanka domu pomocy społecznej w taki sposób.

- „Większość czasu to my siedzieli zamknięte pod kluczem [w DPSie]. Potem nas trochę wypuścili. No i siedzieliśmy po pokojach. Każdy był wykończony tą pandemią... Teraz z powrotem nas zamknęli. Żeby wyjść trzeba prosić o zgodę oddziałowej czy socjalnej. U nas [w DPSie] jest sklepik taki mały, ale tam drogie takie wszystko, ceny podwójnie liczy, a tu my końcówki mamy chude, jak zostanie trochę grosików, to leki sobie chcę kupić, czy do sklepu po cukierki, po kawę czy po herbatę to muszę socjalnej prosić. Jak w sobotę czy niedziele chcesz wyjść, to do oddziałowej wcześniej musisz zgłosić, aby na portierni cię puścili... **Siedzimy tam jak w więzieniu bez wyroku.**”

Inny mieszkaniec domu pomocy społecznej, rzecznik EAPN Polska informował o przedłużającej się izolacji i jej skutkach.

- „Minęło już ponad 10 dni od drugiego zaszczepienia mieszkańców DPS-ów, i co, i nic. **Nadal prawie 100 tys. starszych, schorowanych ludzi przebywa w zamknięciu, bez odwiedzin rodziny i bliskich, bez możliwości wyjścia choćby do sklepu, czy apteki. Pogłębia się depresja, tęsknota, poczucie beznadziei, wykluczenia i braku sensu życia.** ... nigdzie nie można się jej [prawdy] dowiedzieć, jakie są warunki i termin otwarcia Domów.”¹⁴

W marcu 2021 r. środowiska pozarządowe wystosowały list w tej sprawie zaczynający się od zdania: „zwracamy się do Pana Premiera w sprawie umożliwienia mieszkańcom/nkom domów pomocy społecznej wychodzenia poza teren placówek oraz przyjmowania gości na terenie placówki.”¹⁵

Sytuacja w domach pomocy społecznej podczas pandemii była przedmiotem analizy w raporcie Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur. Stwierdzono tam między innymi braki kadrowe, nieprzygotowanie domów pomocy do leczenia chorób zakaźnych oraz wiele innych problemów, które uwypukliła pandemia w tych placówkach¹⁶. Ines Bulic z Europejskiej Sieci na rzecz Niezależnego Życia (ENIL) tak komentowała sytuację: „Oprócz odmowy niezależnego życia i wykluczenia społecznego instytucja nigdy nie jest „bezpieczniejszym miejscem” do życia. Niezwykłe sytuacje, takie jak ta pandemia, uświadamiają, jak bezbronni są ludzie w zamkniętych warunkach i jak trudno jest znaleźć rozwiązania. Teraz jest już za późno dla tysięcy osób zamkniętych w różnych instytucjach”¹⁷. W tym kontekście właściwe jest budowanie sieci wsparcia we własnych mieszkaniach lub mieszkaniach chronionych i wspomaganych, co przewiduje strategia deinstytucjonalizacji wypracowana z udziałem organizacji pozarządowych (zob. ostatni punkt w raporcie)¹⁸.

¹⁴ K. Nowakowska, *Mieszkańcy DPS-ów umierają w samotności. Szczepienia miały to zmienić. Sprawdzamy, jak jest w rzeczywistości*, Gazeta Prawna, 27 lutego 2021.

¹⁵ Treść listu: <https://firr.org.pl/2021/03/24/list-do-premiera-ws-trudnej-sytuacji-mieszkanek-i-mieszkanow-dps-ow/>

¹⁶ Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, Nieludzkiego, Poniżającego Traktowania lub Karania w 2020 r, maj 2021.

¹⁷ M. Różański, *Najwyższa pora na reformę DPS-ów*, <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/1061883>

¹⁸ *Usługi społeczne i zdrowotne na rzecz niezależnego i bezpiecznego życia. Strategia deinstytucjonalizacji usług społecznych w Polsce 2021-2035*, <https://www.deinstytucjonalizacja.info/#prace-nad-strategia>

Organizacje EAPN Polska odpowiadają na epidemię COVID-19

Do EAPN Polska należą największe organizacje świadczące pomoc dla osób bezdomnych w Polsce: Towarzystwo im św. Brata Alberta (TPBA) i MONAR. Te i inne organizacje pracujące obszarze bezdomności stanęły od razu w obliczu wielkich wyzwań związanych z epidemią i jej konsekwencjami. Schroniska dla osób w kryzysie bezdomności musiały nadal działać, a więc przyjmować nowych mieszkańców, a także pozwolić opuszczać placówki osobom, które pracują. Wymagało to zaopatrzenia placówek w podstawowe środki przeciwepidemiczne (np. środki ochrony osobistej dla personelu i mieszkańców), opracowania zasad przyjmowania nowych mieszkańców, izolacji mieszkańców w schroniskach, gdyby wykryto przypadek zarażenia, a także zasad dla mieszkańców, którzy musieli wychodzić z placówek. **Nasze organizacje od razu kontaktowały się z władzami lokalnymi i Ministerstwem Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w celu uzyskania wskazówek i pomocy. Ze względu na wiedzę praktyczną oraz uczestnictwo w projektach ministerialnych i miejskich stały się one partnerem dla władz w wypracowywaniu polityki na czas kryzysu epidemicznego.**

Jako jeden z przykładów można podać projekt Akademii Streetworkingu finansowany przez Europejski Fundusz Społeczny (EFS) i prowadzony przez TPBA. Został on wykorzystany do tworzenia ośrodków buforowych i izolatoriów dla osób, które miały być przyjęte do schronisk, a także do docierania do osób bezdomnych w miejscach niemieszkalnych i przestrzeni publicznej¹⁹. W tym drugim przypadku warto wspomnieć o Mobilnym Punkcie Poradnictwa w Warszawie, Autobusie SOS w Gdańsku i Streetbusie we Wrocławiu, czyli autobusach z pomocą doraźną dla osób w kryzysie bezdomności. Podczas obowiązywania surowych środków dystansowania społecznego wiele miejsc, z których korzystały osoby w kryzysie bezdomności nie było dostępnych. Mobilne formy pomocy stały się jednymi z niewielu, które nadal udzielały pomocy w tym czasie.

Kolejnym przykładem było rzecznictwo rozwiązań kryzysowych dla podmiotów ekonomii społecznej, w które zaangażował się Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych (OZRSS). Związek zainicjował list podpisany przez 31 organizacji do Ministra Funduszy i Polityki Regionalnej. Propozycje zawarte w liście dotyczyły dostosowania wytycznych w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem EFS²⁰. Stowarzyszenie na rzecz Spółdzielni Socjalnych oraz OZRSS przygotowały kilka edycji poradnika po rozwiązaniach antykryzysowych, do których mają prawo również podmioty ekonomii społecznej²¹.

EAPN Polska na wczesnym etapie środków dystansowania społecznego wystosował list do Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w sprawie ułatwienia dostępu do świadczeń pomocy społecznej i rejestracji bezrobotnych. Przyznawanie świadczeń z pomocy społecznej opiera się na przeprowadzaniu wywiadów w domach osób występujących o świadczenia. Zaproponowaliśmy zmiany zasad przeprowadzania tej procedury na zdalną, aby ułatwić dostęp do świadczeń. Podobne propozycje mieliśmy w przypadku rejestracji osób bezrobotnych, która jest konieczna, aby otrzymać zasiłek dla bezrobotnych, ale też zasiłki z pomocy społecznej²².

¹⁹ Informacje o projekcie <https://www.bratalbert.org/covid-19.html>

²⁰ List do Ministra Funduszy i Polityki Regionalnej: <http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2020/03/PISMO-DO-MINISTER-FUNDUSZY-20-MARCA-2020-ROKU-2.pdf>

²¹ *Tarcza antykryzysowa 3.0 a przedsiębiorstwa społeczne. Poradnik*, Stowarzyszenie na rzecz Spółdzielni Socjalnych, OZRSS, 18 maja 2020, <http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2020/05/Tarcza-3.0-Poradnik-dla-PES-i-PS-20.05.2020.pdf>

²² List EAPN Polska do Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej: http://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/03/eapn-pl_mrpips_26032020.pdf

Nasi eksperci brali udział w przygotowaniu ekspertyzy, która koncentrowała się na wyzwaniach epidemicznych i postulatach dotyczących osób bezrobotnych i ubogich, osób z niepełnosprawnościami, kobiet oraz seniorów i ich opiekunów²³.

Plan działań na rzecz Europejskiego Filaru Praw Społecznych – dyskusja o celach na rok 2030

W raporcie Monitoring Ubóstwa 2020 r.²⁴ EAPN Polska podjęła temat celów Polski w zakresie ubóstwa i wykluczenia społecznego w dłuższym okresie. Kierowaliśmy się zobowiązaniem polskiego rządu w ramach pierwszego celu zrównoważonego rozwoju ONZ do ograniczenia zasięgu ubóstwa kobiet, mężczyzn i dzieci we wszelkich postaciach o połowę do 2030 roku.²⁵ W raporcie zaproponowaliśmy następujące docelowe poziomy wskaźników dla obszaru walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w kontekście realizacji w Polsce nowej strategii Unii Europejskiej do 2030 r. przy przyjęciu roku 2019 r. jako bazowego.

- Główny wskaźnik UE zagrożenie ubóstwem lub wykluczenie społeczne (ARPE)
 - Zmniejszenie z 6,7 miliona do 3,4 miliona, co oznacza mniej o **3,3 mln osób w takiej sytuacji**.
- Pomocnicze docelowe poziomy według na zasięgu ubóstwa absolutnego według polskiej metodologii
 - **Ubóstwo skrajne: zmniejszenie z 4,2 do 2,1 proc.**
 - **Ubóstwo skrajne dzieci: zmniejszenie z 4,5 do poniżej 1 proc.**
 - **Bezdomność dzieci: zmniejszenie z 0,7 do 0 proc.**
 - **Sfera wykluczenia społecznego (zasięg sfery niedostatku według minimum socjalnego): zmniejszenie z 39,4 do 19,7 proc.**
 - **Ubóstwo energetyczne: zmniejszenie z 9,6 (2017) do 4,8 proc.**

W 2021 r. Unia Europejska przyjęła Plan działania na rzecz Europejskiego Filaru Praw Socjalnych²⁶, który państwa członkowskie powinny wdrażać między innymi poprzez projekty finansowane z funduszy UE w okresie 2021-2027, jak i poprzez proces Semestru Europejskiego. W Planie ustanowiono trzy główne docelowe poziomy wskaźników (*headline target*) dla obszarów zatrudnienie, kształcenie ustawiczne i walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Do 2030 r. co najmniej:

1. 78 proc. osób w wieku 20-64 lat powinno mieć zatrudnienie;
2. 60 proc. wszystkich osób dorosłych powinno każdego roku uczestniczyć w szkoleniu zawodowym;
3. **liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym powinna zmaleć minimum 15 mln (w tym 5 milionów dzieci).**

Spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o 15 milionów w UE w stosunku do roku 2019 (91,4 mln dla UE27) nie realizuje zobowiązania UE w ramach celów

²³ R. Szarfenberg, M. Kocejko, R. Bakalarczyk, *Społeczne uzupełnienie tarczy antykryzysowej*, Komitet Dialogu Społecznego KIG, Laboratorium Więzi, Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Open Eyes Economy Summit, 30 kwietnia 2020, <https://oees.pl/wp-content/uploads/2020/05/EKSPERTYZA-Społeczne-uzupelnienie-tarczy-antykryzysowej-1.pdf>

²⁴ https://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/10/eapn-pl_monitoring_ubostwa_2020_fin.pdf

²⁵ Do 2030 roku zmniejszyć przynajmniej o połowę odsetek mężczyzn, kobiet i dzieci, cierpiących z powodu ubóstwa, we wszystkich jego wymiarach oraz zgodnie z krajowymi politykami, <https://www.un.org/pl/cel1>

²⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0102&from=PL>

zrównoważonego rozwoju ONZ, gdyż oznacza zmniejszenie ogółem tylko o 16 proc. (z 91,4 do 76,4 miliona). Podobnie jest w przypadku dzieci (0-17 lat, 17,9 miliona dla UE27), gdy docelowy poziom oznacza zmniejszenie o 28 proc. (z 17,9 do 12,9 miliona). Należy dodać, że cel został zmniejszony o 5 milionów w porównaniu do celu z 2010 r., gdy wynosił 20 milionów. **Trzeba więc stwierdzić, że Unia Europejska rozczarowuje brakiem ambicji i konsekwencji w omawianym zakresie.**

Polski rząd przedstawił propozycję wyznaczenia celów, co ma się przyczynić do realizacji docelowego poziomu ustalonego dla UE, który jak stwierdzono wyżej nie jest ambitny i nie jest zgodny z pierwszym celem zrównoważonego rozwoju ONZ ani dla ogółu ludności, ani też dla dzieci. Zaproponowano, aby w przypadku Polski do 2030 r.

- **liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym powinna zmaleć o co najmniej 1,5 mln.**

Cel ten jest taki sam jak w 2011 r., co cieszy w porównaniu z jego zmniejszeniem dla całej UE, ale poziom jego ambicji wzrósł ze względu na to, że wartość wskaźnika dla roku bazowego znacznie się zmniejszyła (z 11,5 miliona w 2008 r. do 6,7 miliona w 2019 r.). O ile więc w 2011 r. ustalono, że ubóstwo lub wykluczenie społeczne powinno się zmniejszyć tylko o 13 proc. do 2020 r. (zmniejszyło się faktycznie o 42 proc.), to **w 2021 r. ta sama liczba (1,5 miliona) przy zmniejszonej bazie oznacza zmniejszenie już o 22 proc. Jest to więc o 6 punktów proc. więcej niż w przypadku mało ambitnego celu UE i więcej niż to wynika z udziału ludności Polski w ludności UE. Nie jest to oczywiście zmniejszenie o połowę, do którego Polska zobowiązała się w ramach pierwszego z celów zrównoważonego rozwoju ONZ.**

Dziwi, że rząd, który przyjął za jeden ze swoich priorytetów walkę z ubóstwem dzieci, nie ustalił, że z owego 1,5 miliona, co najmniej o 500 tys. mniej dzieci powinno doświadczać zagrożenia ubóstwem lub wykluczenia społecznego tak, jak to ustalono w Planie Działań na rzecz EFPS. Gdyby tak przyjęto, to przynajmniej w stosunku do dzieci cel zbliżyłby się ambicją do celu ONZ, ponieważ liczba dzieci w takiej trudnej sytuacji zmniejszyłaby się do 2030 r. o 47 proc. (z 1,1 miliona do 572 tys.).

Rząd w przedstawionych wyjaśnieniach do swojej propozycji zamieścił też prognozę zmniejszenia omawianego wskaźnika o 2,7 miliona ogółem i o 243 tys. dzieci w 2030 r. **Oznacza to, że według tych prognoz cel 1,5 miliona jest mniejszy o 1,2 miliona (o 45 proc.) od prognozy na 2030 r.** Nie widzimy powodów, dla których rząd miałby przyjmować docelową wartość wskaźnika jako niższą niż prognoza. Jeżeli ponadto założymy, że prognoza została wykonana dla obecnego status quo w zakresie polityki społecznej i nakładów na nią, to nawet cel zgodny z prognozą wydaje się być niedostateczny, tzn. nie uwzględnia on przyszłych działań, które rząd powinien wdrożyć, aby wskaźniki osiągnęły wyznaczoną wartość. Cel powinien motywować ten i przyszłe rządy do kolejnych działań.

Postulujemy więc, aby treść trzeciego celu brzmiała następująco: do 2030 r. w Polsce

- **liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym powinna zmaleć o co najmniej 3 mln w stosunku do roku 2019, w tym o co najmniej 500 tys. dzieci.**

Uważamy, że tak skonstruowany cel jest zarówno ambitny, jak i realistyczny, pod warunkiem, że ten i przyszłe rządy będą chciały podejmować dodatkowe działania, aby zrealizować Europejski Filar Praw Socjalnych. Argument, że Polska wyznaczyła cel ambitny, gdyż przekracza o kilka punktów procentowych mało ambitny cel wyznaczony przez UE nie jest przekonujący. Ryzyko, że cel nie zostanie osiągnięty jest mniejsze niż ryzyko, że znowu zostanie przekroczony o 100 proc. Ze względu na to, że ubóstwo i wykluczenie społeczne są wielowymiarowo szkodliwe dla rodzin i dzieci należy uznać, że ryzyko nieosiągnięcia celu bardziej ambitnego jest warte podjęcia.

Ponadto postulujemy, aby wyznaczyć również pomocniczo dodatkowe cele na wskaźnikach zasięgu ubóstwa skrajnego według granicy minimum egzystencji i sfery niedostatku według granicy minimum socjalnego. UE nie wypracowała jeszcze wspólnej metodologii liczenia wskaźników ubóstwa absolutnego, choć są już zaawansowane prace w tym zakresie (projekt ABSPO). Polska powinna pokazać innym krajom, że jest w tym zakresie liderem, gdyż GUS publikuje zasięg ubóstwa według tego podejścia

w dwóch wersjach (ubóstwo skrajne, sfera niedostatku). Należy przy tym zaznaczyć, że cel w zakresie ograniczenia skrajnego ubóstwa dzieci do poniżej 1 proc. nie został osiągnięty, a było to kluczowe zobowiązanie rządów po 2015 r. towarzyszące Programowi Rodzina 500 Plus.

W związku z tym proponujemy również cele pomocnicze do celu głównego. Do 2030 r.

- **ubóstwo skrajne ogółem powinno zmniejszyć się z 4,2 do co najmniej 2,1 proc., a w tym**
 - ubóstwo skrajne dzieci: zmniejszenie z 4,5 do poniżej 1 proc.
 - bezdomność dzieci: zmniejszenie z 0,7 do 0 proc.
- **sfera niedostatku ogółem powinna zmniejszyć się z 39,4 do 19,7 proc., a w tym**
 - sfera niedostatku dzieci: zmniejszenie z 43,4 do co najmniej 21,7 proc.

Ponadto proponujemy dodać również docelową wartość wskaźnika ubóstwa energetycznego. Do 2030 r.

- **ubóstwo energetyczne powinno zmniejszyć się z 9,6 (2017 r.) do co najmniej 4,8 proc.**

Ubóstwo energetyczne łączy problem złych warunków mieszkaniowych i niskiego dochodu, a także wskazuje na ważne cele w zakresie usług dostępu do energii.

Wszystkie wymienione wskaźniki powinny być monitorowane według podziału na wiek, płeć i niepełnosprawność. Realizacja Europejskiego Filaru Praw Socjalnych wymaga też pomiaru postępu poprzez wskaźniki deprivacji mieszkaniowej oraz ubóstwa pracowników. Należy do tego również dodać wskaźniki bezdomności.

Płaca minimalna i świadczenia pieniężne w przeciwdziałaniu ubóstwu dochodowemu

Polityka przeciwdziałania ubóstwu obejmuje sprawy gospodarcze, społeczne i środowiskowe (np. negatywny wpływ życia w zanieczyszczonym środowisku na zdrowie i jakość życia w ubogich rodzinach i społecznościach). Zawężając dyskusję do spraw związanych z dochodami, można wyróżnić dwa wymiary tej polityki według podziału na ochronę przed zubożeniem i wspieranie wychodzenia z ubóstwa dochodowego oraz według oddziaływania bezpośredniego i pośredniego na dochody. Zastawiając te dwa wymiary otrzymujemy cztery rodzaje instrumentów polityki dochodowej przeciw ubóstwu: bezpośrednio-ochronny (1), bezpośrednio-wspierający (2), pośrednio-ochronny (3), pośrednio-wspierający (tabela 3).

Tabela 3. Cztery typy instrumentów polityki społecznej przeciw ubóstwu dochodowemu

Oddziaływanie bezpośrednie czy pośrednie na dochody?	Ochrona przed utratą lub zmniejszeniem dochodu czy wspieranie zwiększania dochodu?	
	Ochrona przed utratą/zmniejszeniem dochodu	Wspieranie zwiększania dochodu
Bezpośredni wpływ na dochód	1. Bezpośrednia ochrona dochodu przed spadkiem lub utratą, np. ubezpieczenie społeczne rekompensujące utracone wynagrodzenia, płaca minimalna, minimalne świadczenia pieniężne, waloryzacja świadczeń	2. Bezpośrednie wspieranie zwiększania dochodu, np. niższe podatki na niskie wynagrodzenia, podwyżki płacy minimalnej, podwyżki świadczeń społecznych
Pośredni wpływ na dochód poprzez oddziaływanie na	3. Pośrednia ochrona dochodu przed spadkiem lub utratą, np. dopłaty do wynagrodzeń, ochrona przed	4. Pośrednie wspieranie zwiększania dochodu poprzez wpływ na jego źródła lub uzyskujących, np.

jego źródło lub na osobę, która go uzyskuje	nieuzasadnionym zwolnieniem z pracy, kampanie uświadamiające pracownikom ich prawa	inspekcja pracy, szkolenia zawodowe i przekwalifikowanie, usługi opieki dziennej dla dzieci lub osób zależnych, kampanie uświadamiające prawa socjalne
---	--	--

Źródło: R. Szarfenberg, *Ubóstwo w Warszawie, w Polsce i na świecie*, w: B. Wieczorek, *Ubóstwo – nasza wspólna sprawa*, Centrum im. Jana Pawła II, Warszawa 2020, s. 85.

W praktyce wszystkie cztery rodzaje instrumentów są wykorzystywane w polityce społecznej. Jeżeli rząd wprowadza podwyżki płacy minimalnej (ponad to, co wynika z ochrony przed spadkiem wartości realnej), nowe świadczenia pieniężne (bez cięć w istniejących) oraz podwyższa świadczenia już istniejące (ponad to, co wynika z waloryzacji wskaźnikiem cen) to preferuje instrumenty bezpośrednio-wspierające. Należy jednak podkreślić, że wszystkie instrumenty są ważne i zaniedbanie części z nich może powodować brak postępu w przeciwdziałaniu ubóstwu lub postęp, ale mniejszy niż oczekiwany i nietrwały. Przykładowo, zaniedbanie instrumentów pośrednio-wspierających (zob. punkt kolejny) będzie się wiązało z mniejszymi dochodami z pracy, które są kluczowe dla wychodzenia z ubóstwa dochodowego.

Głównym narzędziem bezpośredniej ochrony i wspierania dochodu z pracy jest płaca minimalna w przypadku umów o pracę oraz minimalna stawka godzinowa dla umów zlecenia. Pierwsza została podwyższona w 2020 r. o 350 zł, czyli ponad dwa razy więcej niż w 2019 r. (o 150 zł) i wynosiła 2600 zł brutto (50 proc. przeciętnej płacy), czyli 1920,62 zł netto. Z kolei minimalna stawka godzinowa wzrosła z 14,7 zł do 17 zł brutto. W czasie pandemii więc obowiązywały już znacznie podwyższone stawki. W 2021 r. płaca minimalna została podwyższona do 2800 zł i 18,30 zł odpowiednio. Dynamika płacy minimalnej i minimalnej stawki godzinowej jest więc w ostatnich latach bardzo wysoka.

Świadczenia pieniężne służą do bezpośredniej ochrony i wspierania dochodu ze źródeł publicznych. W roku 2019 przeprowadzono kilka reform takich, jak usunięcie kryterium dochodowego ze świadczenia wychowawczego, realizacja drugiego etapu podwyżki i tak nadal bardzo niskiego zasiłku pielęgnacyjnego, wprowadzenie nowego świadczenia uzupełniającego dla osób niesamodzielnych, a także corocznego jednorazowego dodatku do emerytur i rent. Rozwiązania te w pełni obowiązywały w roku 2020 r., ale dodatkowo pojawiły się kolejne rozwiązania związane z przeciwdziałaniem skutkom pandemii.

W drugim kwartale 2020 r. kluczowa stała się polityka przeciwdziałania ubóstwu ze względu na negatywne skutki epidemii COVID-19 dla dochodów rodzin z pracy. Kolejne pakiety legislacyjne (tarcze antykrzysowe) miały głównie na celu podtrzymanie zatrudnienia poprzez częściowe dopłaty pracodawcom pod warunkiem zmniejszenia obrotów i obniżenia płac, przedłużano też kilka razy zasiłki opiekuńcze ze względu na zdalne nauczanie. Już pierwsza tarcza zawierała też instrumenty bezpośrednie rekompensujące spadek dochodu z pracy dla osób pracujących na umowach cywilnoprawnych i jednoosobowej działalności gospodarczej (**świadczenie postojowe** w wysokości 80 proc. płacy minimalnej w ujęciu netto, czyli 2080 zł). Dostęp do tych świadczeń dla części osób pracujących na umowach cywilnoprawnych był utrudniony, gdyż wniosek wymagał aktywności zleceniodawcy.

W ramach tarcz nie przewidziano świadczeń dla osób tracących zatrudnienie na podstawie umowy o pracę. Wprowadzono je jednak z inicjatywy Prezydenta w postaci **dodatku solidarnościowego**, który był niższy od świadczenia postojowego o 680 zł i wynosił 1400 zł. Dodatek ten wypłacany był jednak dopiero od czerwca 2020 r., maksymalnie przez trzy miesiące dla osób, które utraciły pracę po 15 marca.

W tym przypadku również było kilka ograniczeń utrudniających dostęp, gdyż wymagano 60 dni opłacania składek na ubezpieczenie społeczne w 2020 r., nie kwalifikowało do niego rozwiązanie umowy o pracę za porozumieniem stron, nie można było łączyć tego świadczenia z zasiłkiem dla bezrobotnych.

Razem z wprowadzeniem tymczasowego dodatku solidarnościowego **zwiększono także podstawowy zasiłek dla bezrobotnych z 881,30 zł do 1200 zł brutto**, czyli o ponad 36 proc. Jest to jednak nadal mniej o 100 zł niż co najmniej 50 proc. płacy minimalnej, czego wymagają standardy międzynarodowe²⁷. W 2021 r. płaca minimalna została podniesiona do 2800 zł, czyli różnica w stosunku do standardu wzrosła do 200 zł. Obecnie bezrobotny po spełnieniu licznych wymogów może liczyć na 1025 zł „na rękę” przez pierwsze trzy miesiące (gdy ma staż pracy od 5 do 20 lat), 814,49 zł przez kolejne trzy, a następnie znowu musi spełnić liczne kryteria i wymogi pomocy społecznej, która gwarantuje samotnie gospodarującemu bez dochodu tylko 350,50 zł, a maksymalnie 418 zł. Polska nie spełnia standardów międzynarodowych w obu przypadkach²⁸.

Ze zmian świadczeniowych, które nie były tymczasowe należy też wspomnieć o tym, że w ramach Tarczy 3.0 **zwiększono kryterium dla świadczenia alimentacyjnego do 900 zł oraz wprowadzono mechanizm stopniowego wycofywania świadczenia po przekroczeniu kryterium dochodowego** (złotówka za złotówkę).

Niektóre grupy otrzymały dodatkowe świadczenia pomocowe. Tak było w przypadku osób z niepełnosprawnością lub ich opiekunów – PFRON uruchomił instrument świadczeniowy już w kwietniu, co było związane z zamknięciem placówek rehabilitacyjnych²⁹. Świadczenie było pomyślane jako „**dofinansowanie kosztów związanych z zapewnieniem opieki w warunkach domowych**”, gdy w reakcji na epidemię zawieszono zajęcia w placówkach rehabilitacyjnych lub aktywizacyjnych (m.in. warsztaty terapii zajęciowej, środowiskowe domy samopomocy, dzienne domy pomocy).

Mimo zapowiedzi dotyczących wsparcia finansowego kosztów mieszkaniowych w okresie pandemii, dopiero w 2021 r. weszło w życie rozwiązanie z tego zakresu: **dopłata do czynszu**. Powiększała ona dodatek mieszkaniowy (tylko w przypadku najemców) co mogło stanowić 75% miesięcznego czynszu opłacanego przez najemcę, ale nie więcej niż 1500 zł. Zwracano jednak uwagę na to, że niewielu osobom uda się skorzystać z tego rozwiązania, głównie ze względu na wymóg udokumentowania spadku dochodu o co najmniej 25% w stosunku do 2019 r. Warto dodać, że ze względu na epidemię wprowadzono **przepis zakazujący („nie wykonuje się”) eksmisji z lokalu mieszkalnego** (nie stosuje się m.in. w przypadku orzeczeń wydanych na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie).

Rok 2021 jest rokiem weryfikacji kryteriów dochodowych i poziomu zasiłków z pomocy społecznej oraz świadczeń rodzinnych. **Rząd postanowił, że podobnie jak w 2018 r. zamrozi kryteria dochodowe i poziom świadczeń rodzinnych (zasiłki rodzinne, dodatki do nich, zasiłek pielęgnacyjny). W przypadku zasiłków rodzinnych i dodatków do nich nie zmieniły się one od 2016 r., a łącznie z tą decyzją będą zamrożone**

²⁷ Por. Konwencja nr 168 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca popierania zatrudnienia i ochrony przed bezrobociem <http://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k168.html>

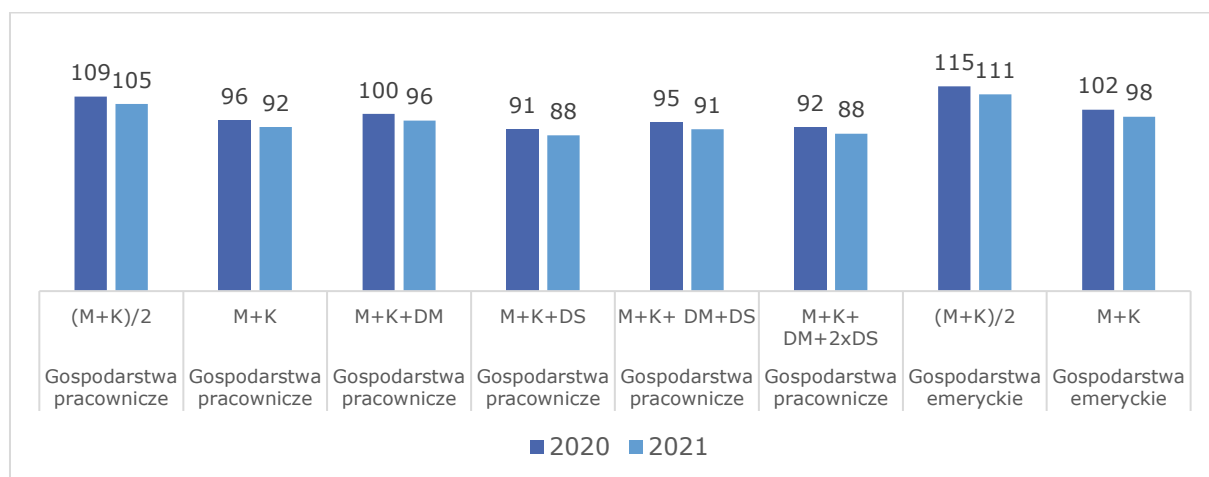
²⁸ W przypadku pomocy społecznej nie spełnia art. 13 Europejskiej Karty Społecznej i zasady 14 Europejskiego Filaru Praw Socjalnych zob. R. Szarfenberg, *Skąpy system, niewystarczająca reforma – jak poprawić reintegrację zawodową bezrobotnych*, Fundacja Batorego, 2021, <https://www.batory.org.pl/publikacja/skapy-system-niewystarczajaca-reforma-jak-poprawic-reintegracje-zawodowa-bezrobotnych/>

²⁹ Program „Pomoc osobom niepełnosprawnym poszkodowanym w wyniku żywiołu lub sytuacji kryzysowych wywołanych chorobami zakaźnymi - Moduł III” <http://www.pfron.org.pl/o-funduszu/programy-i-zadania-pfron/programy-i-zadania-real/pomoc-osobom-niepelnosprawnym-poszkodowanym-w-wyniku-zywiolu-lub-sytuacji-kryzysowych-wywolanych-chorobami-zakaznymi/>

przez 7 lat. Są to świadczenia dla uboższych rodzin, a więc powinny być szczególnie chronione przed utratą wartości. Świadczenie wychowawcze również nie zostało zwaloryzowane od 2016 r., a z reformy z 2019 r. głównie skorzystały rodziny z jednym lub dwójką dzieci o wysokich dochodach, które nie spełniały kryterium dochodowego na jedyne lub pierwsze dziecko.

W związku z weryfikacją i zmianami w ustawie o pomocy społecznej rząd zdecydował się jednak podnieść o kilkadziesiąt złotych kryteria dochodowe z pomocy społecznej oraz maksymalne poziomy zasiłku okresowego: z 418 zł do 600 zł, czyli do kwoty kryterium na osobę w rodzinie (pierwsza zmiana tej kwoty od 2004 r.) i zasiłku stałego (719 zł). Nowe kryteria będą obowiązywały od 2022 r. Z tymi zmianami czekano do 2021 r., w którym wypada termin weryfikacji kryteriów. Zmiana ustawy o pomocy społecznej wprowadzająca nowe zasady ustalania kwoty maksymalnego zasiłku okresowego również została przyjęta w 2021 r. Oznacza to, że typowa pieniężna pomoc społeczna nie została zmieniona ze względu na pandemię. Zaniedbania waloryzacji kryterium dochodowego spowodowały, że było ono dla części rodzin niższe niż minimum egzystencji, a więc granica skrajnego ubóstwa. Różnice nie były duże w 2020 r., niemniej zwiększą się w 2021 r., gdyż kryteria podniesione zostaną od 2022 r., a minimum egzystencji zwiększy się z powodu inflacji. Sytuacja taka nie powinna mieć miejsca i zdarzyła się po raz kolejny po tym, jak rząd PO-PSL postanowił zamrozić kryteria dochodowe w 2009 r.

Wykres 13. Kryterium dochodowe w pomocy społecznej w stosunku do granicy skrajnego ubóstwa w 2020 r. i w 2021 r. (minimum egzystencji powiększone o 4 proc.) [w proc.]

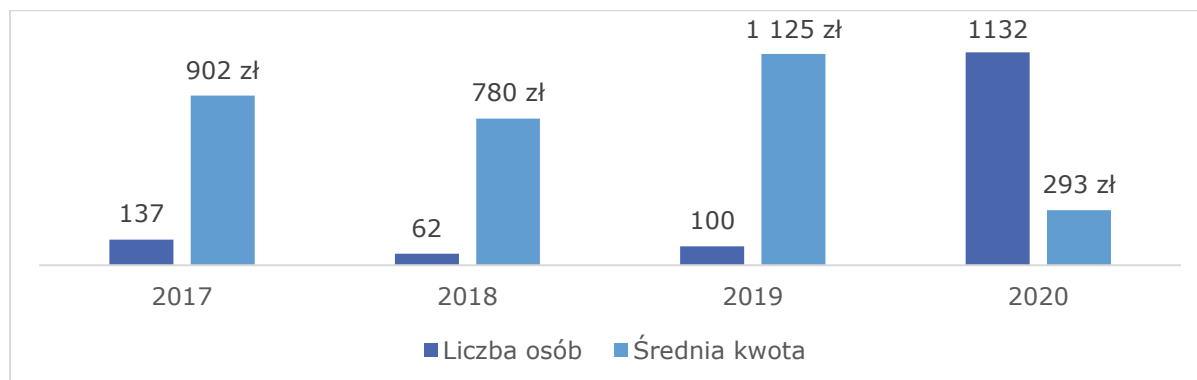
Źródło: opracowanie własne

Wbrew prognozom, że zwiększy się liczba osób korzystających z pieniężnej pomocy, w szczególności w związku ze wzrostem bezrobocia, nic takiego nie miało miejsca. Liczba osób, którym przyznano decyzją zasiłki okresowe spadła o 5 proc. (o 15,7 tys.) w stosunku do 2019 r., a zasiłki okresowe z powodu bezrobocia – zmniejszyła się o 3 proc. (o 5,8 tys.). Mogło być kilka przyczyn takiej sytuacji. Po pierwsze ośrodki pomocy społecznej zamknęły się, podobnie jak inne instytucje i stały się mniej dostępne. Po drugie inne instrumenty ochrony dochodów wprowadzone w 2019 r. i w 2020 r. sprawiły, że dochód rodzin uboższych był na tyle dobrze chroniony, że nie musiały korzystać z zasiłków z pomocy społecznej. Po trzecie pogorszenie sytuacji było w większości przypadków krótkotrwałe, zasoby własne i pomoc rodziny pozwoliły przetrwać. Po czwarte kryteria dochodowe i zależne od nich zasiłki są bardzo niskie, a wymagają przejścia przez procedurę administracyjną z wizytą pracownika socjalnego z obszernym

wywiadem w domu (w czasie lockdownu wywiady przeprowadzono telefonicznie), więc rodziny nie decydowały się na występowanie o nie, nawet mimo pogorszenia sytuacji finansowej.

Korzystanie tylko z dwóch głównych form gminnej pomocy społecznej w postaci świadczeń zwiększyło się w 2020 r. w stosunku do roku 2019. Zasiłek celowy przyznawany niezależnie od dochodu w celach realizacji kontraktu socjalnego oraz schronienie – wzrost odpowiednio o 1023 proc. oraz o 12 proc.

Wykres 14. Liczba osób, którym przyznano zasiłek celowy z pomocy społecznej niezależnie od dochodu i średni wymiar zasiłku 2017-2020

Źródło: opracowanie własne

Warto zauważyć, że liczba osób, którym przyznano specjalne zasiłki celowe, które też są przyznawane niezależnie od dochodu zmniejszyła się o 18 proc. w 2020 r. Z tego wynika, że pomoc społeczna stosowała głównie zasiłek celowy, który służy realizacji postanowień kontraktu socjalnego. Stawiano więc dodatkowe warunki osobom, które występowały o pomoc w czasie pandemii. Nie wiadomo ile wniosków o pomoc odrzucono.

Z powyższych uwag wynika kilka postulatów pilnych do wdrożenia.

1. Powiązanie podstawowego zasiłku dla bezrobotnych z płacą minimalną, aby nie mógł być on niższy niż jej 50 proc.
2. Coroczna waloryzacja świadczenia wychowawczego i świadczeń rodzinnych o co najmniej wskaźnik wzrostu cen.
3. Usunięcie ograniczenia zasiłku okresowego do konkretnej kwoty i zagwarantowanie go w pełnej wysokości 100% różnicy między dochodem i kryterium dochodowym.
4. Niewliczanie do dochodu kwalifikującego do pieniężnej pomocy społecznej zasiłku pielęgnacyjnego oraz dodatku mieszkaniowego.

Usługi społeczne w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w kontekście europejskim

UE przyjęła rozporządzenia regulujące wydatkowanie Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS+) i innych funduszy strukturalnych w państwach członkowskich w okresie 2021-2027. EFS+ ma realizować Europejski Filar Praw Socjalnych (EFPS), który jest deklaracją przyjętą przez wszystkie instytucje UE i państwa członkowskie. Polski rząd w Krajowym Programie Reform 2019/2020 potwierdził poparcie dla

zasad EFPS: „Polska w pełni uznaje zasady Europejskiego Filaru Praw Socjalnych i planuje jego realizację również przy wsparciu funduszy UE”. Warunkiem uruchomienia EFS+ w okresie 2021-2027 jest opracowanie i przyjęcie przez rząd ram strategicznych dla polityki przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu³⁰. Realizacja tych ram ma być tym razem monitorowana przez Komisję Europejską, w odróżnieniu od warunków, które stawiano państwom członkowskim w 2014 r. Podsumowanie zasad EFPS w podziale na dotyczące dochodu i ubóstwa oraz dotyczące usług publicznych zostało ujęte w poniższej tabeli.

Tabela 4. Zasady EFPS dotyczące dochodu, ubóstwa i usług

Zasady EFPS dotyczące dochodu i ubóstwa	Zasady EFPS dotyczące usług
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dzieci mają prawo do ochrony przed ubóstwem (zasada 11). ▪ Każda osoba w podeszłym wieku ma prawo do posiadania funduszy umożliwiających godne życie (zasada 15). ▪ Osoby niepełnosprawne mają prawo do wsparcia dochodu, który zapewni godne życie (zasada 17). ▪ Każdy ubogi ma prawo do odpowiedniego dochodu minimalnego zapewniającego godne życie na wszystkich etapach (zasada 14). ▪ Bezrobotni mają prawo do właściwych świadczeń otrzymywanych przez rozsądny czas (zasada 13). ▪ Pracownicy mają prawo do wynagrodzenia, które ma zapewniać przyzwoity poziom życia (...) należy zapobiegać ubóstwu pracujących (zasada 6). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dzieci mają prawo dostępu do wysokiej jakości i przystępnych cenowo usług wczesnej edukacji i opieki nad dziećmi. (...) Dzieci ze środowisk znajdujących się w niekorzystnej sytuacji mają prawo do szczególnych funduszy służących zwiększeniu równości szans (zasada 11). ▪ Osoby niepełnosprawne mają prawo do usług, które pozwolą im na uczestnictwo w rynku pracy i w życiu społecznym, a także do środowiska pracy dostosowanego do ich potrzeb (zasada 17). ▪ Każdy ubogi ma prawo do (...) skutecznego dostępu do towarów i usług wspierających. W przypadku osób zdolnych do pracy świadczenia związane z dochodem minimalnym powinny być powiązane z zachętami do (ponownego) włączenia się do rynku pracy (zasada 14). ▪ Osoby bezrobotne mają prawo do odpowiedniego wsparcia w zakresie aktywizacji ze strony publicznych służb zatrudnienia służącego (re-)integracji na rynku pracy (zasada 13). (...) do ciągłego i konsekwentnego wsparcia dostosowanego do ich indywidualnych potrzeb. Osoby długotrwale bezrobotne mają prawo do dogłębnej indywidualnej oceny (zasada 4). ▪ Osoby bezdomne otrzymują odpowiednie schronienie oraz świadczone są na ich rzecz usługi służące promowaniu ich integracji społecznej (zasada 19). ▪ Każdy ma prawo do przystępnych cenowo i dobrej jakości usług opieki długoterminowej, w szczególności opieki w domu i usług środowiskowych (zasada 18). ▪ Każdy ma prawo dostępu do podstawowych usług dobrej jakości, w tym wody, urządzeń sanitarnych, energii, transportu, usług finansowych i usług łączności cyfrowej. Osoby potrzebujące otrzymują wsparcie w zakresie dostępu do tych usług (zasada 20)

Źródło: opracowanie własne

³⁰ Dla okresu 2014-2020 był to Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu przyjęty w 2014 roku.

Polityka przeciwdziałania ubóstwu oparta na tych zasadach nie może się koncentrować wyłącznie na świadczeniach pieniężnych, o których była mowa w poprzednim punkcie. Poniżej przedstawiono wyzwania dla Polski według poszczególnych zasad dotyczących świadczeń w formie usług (prawa kolumna w powyższej tabeli).

- **Realizacja w Polsce Konwencji o prawach dziecka napotyka wciąż na liczne wyzwania³¹.** Wśród nich nadal dużym problemem jest niski poziom upowszechnienia usług wczesnej opieki i edukacji dla dzieci w wieku do lat trzech. **Od 2011 r. dostępność tej opieki rośnie, ale daleko jest do zaspokojenia potrzeb, w szczególności rodzin uboższych i na mniej zurbanizowanych terenach. Brakuje specjalnych programów edukacyjno-opiekuńczych na tym etapie życia dla wyrównywania szans dzieci.** Należy upowszechniać te formy opieki, pamiętając o ich jakości³². Podział na żłobki i przedszkola podlegające różnym resortom jest problematyczny, gdyż żłobki mają także zadania edukacyjne i tak powinny być traktowane, a nie podporządkowane wyłącznie logice umożliwiania matkom pracy. Matki, które zostają z młodszymi dziećmi w domu mają minimalne wsparcie pozafinansowe (np. jednorazowe wizyty pielęgniarek środowiskowych). Intensywne programy tego typu wsparcia w innych krajach bardzo pomagają matkom i dzieciom z uboższych rodzin.
- **Realizacja w Polsce Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych pozostawia wiele do życzenia³³.** Niski poziom aktywności zawodowej w tej zbiorowości jest uderzający na tle innych krajów, w szczególności nordyckich. Oznacza to, że polskie usługi rehabilitacji i aktywizacji zawodowej są nieskuteczne i cały system wymaga gruntownej reformy. Dobrym przykładem w tym względzie są działania Fundacji Aktywizacja. Model pracy Fundacji powinien być upowszechniany w Polsce, np. poprzez specjalny program rządowy³⁴.
- **Usługi aktywizacji zawodowej oraz reintegracji zawodowej i społecznej dla osób długotrwale bezrobotnych i korzystających z pomocy społecznej nie są powszechnie dostępne.** Zatrudnienie socjalne (reintegracja zawodowa, społeczna i zatrudnienie wspierane) obejmuje tylko niewielki odsetek osób długotrwale bezrobotnych i korzystających ze świadczeń z pomocy społecznej. Osoby te są w pułapce między urzędem pracy a ośrodkiem pomocy społecznej. Pierwszy wyspecjalizowany w aktywizacji zawodowej nie ma bodźców do pomocy tym osobom, gdyż nie wypłaca im żadnych świadczeń, z kolei drugi wypłaca im bardzo niskie świadczenia w większości finansowane przez budżet centralny (zasiłki okresowe) lub finansowane z własnych środków (zasiłki celowe), ale te mogą mieć dowolny poziom i nie są gwarantowane. Poza tym ośrodki

³¹ Raport Alternatywny przygotowany przez grupę polskich organizacji pozarządowych (w tym EAPN Polska), który zawiera informacje dotyczące nieprzestrzegania zapisów Konwencji o prawach dziecka w Polsce, <https://unicef.pl/content/download/44921/file/RAPORT%20ALTERNATYWNY%20WERSJA%20POLSKA.pdf>

³² O tym jak upowszechniać standardy jakości w programie rządowym Maluch+ zob. *Wdrażanie standardów opieki i edukacji dzieci do lat 3:*

https://kongres.miasta.pl/wp-content/uploads/2021/06/M.06-1_ROZWI%C4%84ZANIE.pdf

³³ Concluding observations on the initial report of Poland, The Committee on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/POL/CO/1, 20018,

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fPOL%2fCO%2f1&Lang=en

³⁴ Propozycja powołania nowego programu rządowego pod nazwą „Ścieżka do zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami”,

https://kongres.miasta.pl/wp-content/uploads/2021/06/M.05-3_ROZWI%C4%84ZANIE.pdf

pomocy społecznej nie są instytucją wyspecjalizowaną w pośrednictwie pracy i doradztwie zawodowym.³⁵

- Osoby w kryzysie bezdomności, które nadal mogą pracować powinny uczestniczyć w programach łączących wsparcie mieszkaniowe i zatrudnienie socjalne. W Polsce dominuje jednak wsparcie w schroniskach, a odsetek bezdomnych korzystających z zatrudnienia socjalnego jest minimalny. **Przejście od pomocy schroniskowej do pomocy mieszkaniowej powinno być priorytetem w tym obszarze³⁶.**
- **Podaż dobrej jakości usług społecznych (np. asystencja osobista, usługi opiekuńcze) jest w Polsce zbyt mała w stosunku do potrzeb. Wiele samorządów w ogóle ich nie zapewnia. Polska nie ma zintegrowanej strategii promującej usługi środowiskowe, które mają zmniejszyć dopływ dzieci, osób niepełnosprawnych, starszych i w różnych kryzysach do całodobowych instytucji długoterminowego pobytu (strategia deinstytucjonalizacji).** Projekt rządowy w tym zakresie został przedstawiony do „pre-konsultacji” (*Strategia Rozwoju Usług Społecznych*), ale znaczenie odbiega on od projektu, którego przygotowanie również zainicjował rząd (*Usługi społeczne i zdrowotne na rzecz niezależnego i bezpiecznego życia. Strategia deinstytucjonalizacji usług w Polsce 2021-2035 oraz Mapa drogowa wdrażania do 2023*). Mamy nadzieję, że ostateczna wersja strategii rządowej będzie bardziej ambitna i dalej idąca w rozwoju środowiskowych systemów usług społecznych niż wersja przedstawiona do konsultacji.

Powyższych problemów raczej nie rozwiąże nowa ustawa o realizacji usług społecznych w Centrach Usług Społecznych z 2019 roku. Jej celem jest zwiększenie dostępu do usług społecznych, za których zapewnianie odpowiadają samorządy, a także zmniejszenie fragmentacji tych usług i wprowadzenie instrumentów ich koordynacji. Reforma ta jest jednak dobrowolna dla samorządów i nie przewidziano na nią żadnych dodatkowych środków poza finansowaniem projektów wdrożeniowych w kilkudziesięciu gminach z Europejskiego Funduszu Społecznego. Możliwe więc, że podobnie jak w przypadku centrów integracji społecznej, również i te centra będą funkcjonowały w niewielkim odsetku gmin, co zwiększy międzygminne różnice w dostępności i koordynacji usług społecznych, głównie z zakresu pomocy społecznej i wsparcia rodziny.

Dostęp do dobrej jakości wody, urządzeń sanitarnych, energii, transportu, usług finansowych i usług łączności cyfrowej, w szczególności dla osób z uboższych rodzin i społeczności nadal jest w Polsce problemem³⁷. Wykluczenie transportowe (szczególnie dotkliwe, gdy chodzi o dostęp do usług opieki zdrowotnej i edukacyjnych), finansowe, cyfrowe (szczególnie dotkliwie przy upowszechnianiu się

³⁵ Krótki opis tego rozwiązania w: *Aktywizacja zawodowa osób zdolnych do pracy i korzystających z pomocy społecznej*, https://kongres.miasta.pl/wp-content/uploads/2021/06/M.05-2_ROZWI%C4%84ZANIE.pdf. Krytyka pomocy społecznej w jej funkcji aktywizacyjnej w raporcie NIK: „w niewielkim stopniu zostaje nakierowana na wspieranie aktywnego przełamywania trudnej sytuacji życiowej oraz usamodzielnienia się”, raport z kontroli *Pomoc świadczona przez gminy osobom żyjącym w ubóstwie* obejmował lata 2015-2018.

³⁶ Przykłady programów tego rodzaju zob. J. Wilczek (red.), *Programy mieszkaniowe w przeciwdziałaniu bezdomności – dobre praktyki i refleksja systemowa*. Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 2017. Obecnie realizowane są dwa projekty według podejścia najpierw mieszkanie: *Najpierw mieszkanie - innowacyjne metody trwałego rozwiązania problemu chronicznej bezdomności* liderem jest Fundacja Fundusz Współpracy, <https://cofund.org.pl/projekty/najpierw-mieszkanie> oraz *Housing first - najpierw mieszkanie*, liderem jest Towarzystwo im św. Brata Alberta, <https://www.bratalbert.org/projekt-housing-first-najpierw-mieszkanie.html>

³⁷ R. Szarfenberg, A. Chłoń-Domińczak, A. Sowa-Kofta, I. Topińska, *Access to essential services for low-income people. Poland*, European Social Policy Network, European Commission 2020.

nauczania zdalnego) czy ubóstwo energetyczne to wyzwania, które powinny być uwzględnione w polityce przeciwdziałania ubóstwu.

Literatura

Bakalarczyk, R. (2020). *Wielowymiarowe ubóstwo osób z niepełnosprawnościami i ich bliskich*, WRZOS, http://www.wrzos.org.pl/download/Wielowymiarowe_ubostwo_osob_z_niepelnosprawnościami.pdf

Concluding observations on the initial report of Poland, The Committee on the Rights of Persons with Disabilities, CRPD/C/POL/CO/1, 20018, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fPOL%2fCO%2f1&Lang=en

COVID-19 will raise inequality if past pandemics are a guide, <https://voxeu.org/article/covid-19-will-raise-inequality-if-past-pandemics-are-guide>

Diagnoza rynku pracy. Wyniki badania z 22 do 28 czerwca, GRAPE i in. <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-czerwcu-2020/>

Duffy, K. (2020). *Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć?* Informator EAPN, Europejska Sieć Przeciw Ubóstwu, <http://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/05/eapn-informator-ubostwo-pl.pdf>

Kalinowski, S., W. Wyduba, (2020). *Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport z badań, część I*, IRWiR PAN, Warszawa, <http://www.irwirpan.waw.pl/731/moja-sytuacja-w-okresie-koronawirusa-raport-z-badan-czesc-i-i-ii>

List EAPN Polska do Minister rodziny, Pracy i Polityki społecznej http://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2020/03/eapn-pl_mrpips_26032020.pdf

List OZRSS do Ministra Funduszy I Rozwoju Regionalnego, <http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2020/03/PISMO-DO-MINISTER-FUNDUSZY-20-MARCA-2020-ROKU-2.pdf>

Michoń, P. (2020). *Koronawirus a pomoc państwa – raport z badań*. Instytut Ekonomiczno-Społeczny, UEP: Poznań, <https://ue.poznan.pl/pl/uniwersytet,c13/katedra-pracy-i-polityki-spolecznej,c1732/aktualnosci,c1733/koronawirus-a-pomoc-panstwa-wez-udzial-w-anonimowym,a93438.html>

Nastroje społeczne w pierwszej dekadzie lipca, Komunikat z badań, nr 93/2020, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_093_20.PDF

Panek, T., J. Zwierzchowski, J. Perek-Białas, *Analiza zmian w sferze ubóstwa w Polsce i w Małopolsce w latach 2014-2018 na tle sytuacji ogólnopolskiej*, ekspertyza dla Centrum Ewaluacji i Analiz Polityki Publicznych Uniwersytet Jagielloński, marzec 2020.

Raport Alternatywny z realizacji Konwencji o prawach dziecka przygotowany przez polskie organizacje rządowe (w EAPN Polska) pod przewodnictwem UNICEF, 21 września 2020.

Skutki epidemii koronawirusa w życiu zawodowym i budżetach domowych, Komunikat z badań nr 56/2020, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_056_20.PDF

Stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich w sprawie nierównego traktowania mieszkańców schronisk dla bezdomnych wysłane do Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-gminy-nieprawidlowo-ustalaja-oplaty-schroniska-dla-osob-bezdomnych>

Szarfenberg, R., M. Kocejko, R. Bakalarczyk, *Społeczne uzupełnienie tarczy antykryzysowej*, Komitet Dialogu Społecznego KIG, Laboratorium Więzi, Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Open Eyes Economy Summit, 30 kwietnia 2020,

<https://oees.pl/wp-content/uploads/2020/05/EKSPERTYZA-Spoleczne-uzupelnienie-tarczy-antykryzysowej-1.pdf>

Szarfenberg, A. i R. (2020). *Wielowymiarowe ubóstwo senioralne*, WRZOS.

<http://wrzos.org.pl/download/Ubostwo%20osob%20starszych%20ekspertyza%202020.pdf>

Szarfenberg, R., A. Chłoń-Domińczak, A. Sowa-Kofta, I. Topińska (2020). *Access to essential services for low-income people. Poland*, European Social Policy Network, European Commission,

<https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22799&langId=en>

Szarfenberg, R. *Ubóstwo w Warszawie, w Polsce i na świecie*, w: B. Wieczorek, *Ubóstwo – nasza wspólna sprawa*, Centrum im. Jana Pawła II, Warszawa 2020, https://www.centrumjp2.pl/wp-content/uploads/2020/10/UBOSTWO_www.pdf

Tarcza antykryzysowa 3.0 a przedsiębiorstwa społeczne. Poradnik, Stowarzyszenie na rzecz Spółdzielni Socjalnych, OZRSS, 18 maja 2020, <http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2020/05/Tarcza-3.0-Poradnik-dla-PES-i-PS-20.05.2020.pdf>

Ukryte wymiary ubóstwa. Międzynarodowe badanie partycypacyjne, ATD Fourth World, University of Oxford, 2019, https://www.atd-fourthworld.org/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/Dim_Pauvr_eng_FINAL_July.pdf

Wilczek, J. (red.) (2017). *Programy mieszkaniowe w przeciwdziałaniu bezdomności – dobre praktyki i refleksja systemowa*. Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 4 kwietnia 2001 r. sygn. akt K. 11/2000,

<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010320386/T/D20010386TK.pdf>

O EAPN Polska

European Anti-Poverty Network (EAPN) jest największą europejską organizacją sieci krajowych oraz organizacji europejskich i międzynarodowych, które działają na rzecz walki z ubóstwem. Polski Komitet Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu (EAPN Polska) został powołany do życia w 2007 roku, zrzesza obecnie 32 organizacje ogólnopolskie i lokalne. EAPN Polska działa przy Wspólnocie Roboczej Związków Organizacji Socjalnych WRZOS.

Celem EAPN jest m.in. monitorowanie i recenzowanie aktywności państwa w sferze walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz współkształtowanie polityki społecznej w tym zakresie, na poziomie ogólnopolskim oraz europejskim. Więcej informacji o działalności [EAPN](#) i [EAPN Polska](#).

POLSKI KOMITET EUROPEJSKIEJ SIECI PRZECIWDZIAŁANIA UBÓSTWU (EAPN POLSKA)
ul. Oleandrów 6, 00-629 Warszawa www.eapn.org.pl tel. (022) 826 52 46, Fax (022) 551 54 55
e-mail: eapn@wrzos.org, kontakt dla mediów: media.eapn@wrzos.org.pl
TT @EAPNPoland FB @EAPNPoland